

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 274:272(497.412)"15/16"

Prejeto: 25. 10. 2017

Žiga Oman

asist. mag., mladi raziskovalec, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
E-pošta: zigaoman@gmail.com

Reformacija na Ptuj

**Prispevek k zgodovini zgodnjenovoveških evangeličanskih skupnosti
v slovenskem Podravju**

IZVLEČEK

Prispevek prinaša vpogled v reformacijsko dogajanje in zgodnjenovoveško evangeličansko skupnost na Ptuj, ki pa je zaradi zelo fragmentarno ohranjenega arhivskega gradiva precej bežen. Vendar tudi redki viri pričajo, da ptuj-ska skupnost augsburške veroizpovedi v mestu vsaj v zadnjih desetletjih 16. stoletja ni bila marginalna, prav tako je protireformacijske udarce, ki so Ptuj leta 1587 zadeli kot prvo od štajerskih mest, uspela preživeti v prva desetletja 17. stoletja. Vmes je skupnost dala več mestnih svetnikov in drugih mestnih uradnikov, na protestantskih univerzah je študiralo več Ptujčanov. Obenem je duhovno zaslobo imela tudi v gospodih Stubenbergih z Vurberka oziroma vsaj v njihovem zadnjem predikantu Georgu Lautenschlagerju.

KLJUČNE BESEDE

Ptuj, Vurberk, Dravsko polje, protestantizem, reformacija, protireformacija

ABSTRACT

*REFORMATION IN PTUJ
A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF EARLY MODERN PROTESTANT COMMUNITIES
IN THE SLOVENIAN DRAVA REGION*

This article sheds light on the Reformation period and the early modern Protestant community in Ptuj, although the insight it provides is rather cursory due to the highly fragmented archival sources. Nonetheless, even the scant sources attest to the fact that the Ptuj community of the Augsburg Confession was not insignificant, at least not during the final decades of the sixteenth century. The community also managed to withstand the Counter-Reformation well into the first decades of the seventeenth century, despite Ptuj being the first Styrian town targeted by it in 1587. Furthermore, several town councillors and other town officials, as well as a number of students enrolled at Protestant universities, came from the community's ranks. Concurrently, the community's spiritual needs were provided for by the Lords of Stubenberg from Vurberk or, rather, at least by their final preacher Georg Lautenschlager.

KEY WORDS

Ptuj, Vurberk, Dravsko Polje, Protestantism, Reformation, Counter-Reformation

Reformacija in evangeličanska skupnost na Ptuju do leta 1587

Raziskave¹ zgodnjenovoveškega Ptuja močno ovira pomanjkanje arhivskega gradiva,² zato tudi pričujoči prispevek ne more nuditi kompleksne študije verskega ter političnega dogajanja na Ptuju v času reformacije, temveč je nujno omejen na poskus podaje okvirnega vpogleda v ptujsko evangeličansko skupnost konec 16. in na začetku 17. stoletja.

Podatki o uveljavljanju idej Martina Luthra in njegovih sodobnikov na Ptuju so izjemno skopi. Prve informacije o pojavu novih idej za večino župnij v vojvodini Štajerski sicer nudi zapisnik deželnoknežje vizitacijske komisije iz leta 1528, ki pa Ptuja ni vizitirala.³ Najverjetneje je šlo za posledico vpliva mestnega župnika dr. Jakoba Radkersburgerja in sporov o pristojnosti deželnoknežjih vizitatorjev v mestu, ki je do leta 1555⁴ sodilo pod nadškofijo Salzburg.⁵ Kljub temu vizitacijski zapisnik beleži, da se je gvardijan ptujskega minoritskega samostana, Evzebij Friedenreich,⁶ v mariborski župnijski cerkvi enkrat pred vizitacijo sprl z nekim mojstrom Hansom iz prav tako nevizitirane in salzburške Lipnice (Leibnitz), ker naj bi ta v cerkvi imel »lutrovsko«⁷ pridigo.⁷ Tudi zapisnik deželnoknežje vizitacije iz let 1544 in 1545 ne nudi nobenih podatkov o morebitnem uveljavljanju reformacijskih idej na Ptuju. Vizitirana sta sicer bila dominikanski in minoritski samostan v mestu, vizitacije mestne župnije pa salzburški nadškof ni dovolil.⁸

V času med obema vizitacijama je bila leta 1530 oklicana augsburška veroizpoved (A. V.), ki je kmalu

prevladala tudi med evangeličani na Štajerskem. Reformacijske ideje so že prej v deželo prihajale zlasti z duhovniki, trgovci, študenti ter izobraženci (kirurgi, inženirji) v vrstah v Vojno krajino potujočega vojaštva. Zlasti po letu 1549, ko so se štajerski deželni stanovi razglasili za stanove A. V., pa tudi z deželno-stanovskimi uradniki.⁹ Enako je veljalo za Ptuj, kjer se je nova veroizpoved do leta 1563 uveljavila do te mere, da je pisar kranjskega ograjnega sodišča Matija Klombner razmišljal tudi o pošiljki evangeličanskih tiskov na Ptuj, morda tudi slovenskih.¹⁰ Nov član je ptujska skupnost A. V. nedvomno prejela v letih 1585–1588, ko so deželni stanovi v mestu dali zgraditi proviantno hišo, zaradi katere je v mesto prišlo številnejše deželno-stanovsko uradništvo, vsaj večidel gotovo evangeličansko. Čeprav ni moč neizpodbitno dokazati, da so evangeličani na Ptuju kdaj prevladali do te mere, da bi si uspeli pridobiti večino v mestnem svetu, kot je to od sredine 16. stoletja naprej večkrat uspelo njihovim sovnikom v Mariboru,¹¹ en podatek le govori temu v prid.¹²

Leta 1572 je namreč funkcijo mestnega sodnika na Ptuju opravljal Benedikt Totting,¹³ ki je sicer šele osemnajst let kasneje izpričan kot evangeličan, kar pa ne pomeni, da je to postal šele proti koncu življenja. Vsekakor bi že lahko bil rojen v A. V. ali pa jo sprejel ob poroki. Bodisi leta 1556, ko se je oženil z Urško, hčerko Blaža Fintza iz zgornještajerskega trga Eisenerz, bodisi ob naslednji poroki z Ano Strusinger.¹⁴

Naj je Totting leta 1572 bil evangeličan ali ne, mestne oblasti Ptuja v začetku leta niso oklicale za mesto A. V., kot je to storilo 14 drugih štajerskih mest in trgov, vključno z Mariborom in Eisenerzom, niti tega, kot kaže, niso resno načrtovale.¹⁵ Je pa bil Ptuj ob Radgoni (Bad Radkersburg) in Mariboru eno od mest, ki so jih deželni stanovi, po izbruhu neke kužne bolezni v Gradcu, predlagali za izvedbo konfesionalno odločilnih generalnih stanov leta

¹ Članek je razširjen avtorjev prispevek »Reformacija in Ptuj: nekaj drobtinic k zgodovini mesta v 16. in na začetku 17. stoletja«, ki je bil predstavljen na znanstvenem simpoziju ob 500-letnici izdaje drugega ptujskega statuta. Simpozij z naslovom *Ptuj v stoletju izdaje drugega mestnega statuta* je 25. oktobra 2013 potekal v Zgodovinskem arhivu na Ptuju.

² V Štajerskem deželnem arhivu (Steiermärkisches Landesarchiv) v Gradcu (Graz) je v Starem deželno-stanovskem arhivu (Landschaftliches Archiv-Antiquum) v fondu Reformacijski dokumenti (XI. Reformatiionsakten) le okoli dvajset na reformacijo na Ptuju bolj ali manj neposredno nanašajočih se dokumentov. Sodeč po objavah v treh knjigah monumentalnega dela Johanna Losertha za zgodovino protireformacije v Notranji Avstriji (Loserth, *Akten 1578–1590*; Loserth, *Akten 1590–1600*; Loserth, *Akten 1600–1637*), je gradiva nekoč moralo biti več, vendar, kot kaže, ne gre za posledico izgub leta 1945 (Posch, *Gesamtinventar*, str. 132). Zgodovinski arhiv Ptuj reformacijo neposredno zadevajočega gradiva ne hrani, kar je tudi posledica zelo hudih izgub gradiva zaradi še nepjasnejših razlogov enkrat med letom 1815 in sredo 19. stoletja (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 10–13).

³ Ne 15. junija 1528 (prim. Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 53; Slekovec, *Škofija in nadduhovnija*, str. 67), ko se je mudila v Seckau (Albrecher, *Die Visitation von 1528*, str. 219), ne sicer.

⁴ Hernja Masten, *Prispevek h gospodarski zgodovini*, str. 28–29.

⁵ Albrecher, *Die Visitation von 1528*, str. 67.

⁶ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 53.

⁷ Albrecher, *Die Visitation von 1528*, str. 326.

⁸ Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 143; Höfer, *Die Visitation in den Jahren 1544/1545*, str. 69–73, 163 in 285.

⁹ Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 143.

¹⁰ Klombner je želel zaposliti nekega mladega knjigoveza iz Kranja, da bi jih vezal, nakar bi tiske pošiljali v Metliko, na Ptuj in Reko (Rijeka) (Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 182).

¹¹ Oman, *Reformacija na Dravskem polju*, str. 350–352, 357 in 361.

¹² Hernja Masten, *Urbar gosposčine Gornji Ptuj*, str. 27–28; Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 53 in 58.

¹³ Tudi Thoting, Todting oziroma Tottyngh. Bil je eden najpremožnejših ptujskih meščanov, ki si je lahko privoščil nakup gosposčine Majšperk in s tem v začetku leta 1590 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 292) tudi poplemenitje. Ugled si je pridobil tudi v Varaždinu (Hozjan, *Zapisniki uprave mesta Varaždina*, str. 221–225). Znan je še en Totting s Ptuja, Andrej, ki se je 10. maja 1596 vpisal na protestantsko univerzo v Tübingenu, skupaj s še tremi študenti in njihovim učiteljem Leonhardom Brunom iz Neuburga, vendar ni znano, iz katerega točno (Hermelink, *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, str. 727). Andrejeva sorodstvena povezava z Benediktom ni znana.

¹⁴ Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 292

¹⁵ Iz današnje slovenske Štajerske se je zgolj Maribor oklical za mesto A. V., oklic pa so načrtovali še Celje, Slovenska Bistrica in trg Laško (Dedic, *Protestantismus in Steiermark*, str. 47).

Reliefna plošča (1565) nekdanje hiše Jurija Willenrainerja sr., posvečena njegovi pokojni ženi Neži. Slovenski trg 5, Ptuj (foto: Damjan Lindental, 2016).

1578, saj se je stanovom Bruck na Muri (Bruck an der Mur), ki ga je predlagal deželni knez, zdel neprimeren.¹⁶ Čeprav je evangeličane tudi tedaj pričakovati v ptujskih mestnih oblasteh, njihove premoči v slednjih zgolj ta predlog ne dokazuje. Prav tako ostaja vprašanje, koliko je k selitvi sedeža ptujске župnije iz cerkve sv. Jurija v cerkev sv. Ožbalta sredi 16. stoletja res pripomogla rast evangeličanske skupnosti v mestu.¹⁷ Slednja naj bi kot svoj bogoslužni prostor sicer uporabljala nekdanjo cerkev Vseh svetih,¹⁸ ki se je kot »evangeličanska« bojda še dolgo ohranila v spominu mesta.¹⁹

Redki zgodnjenovoveški viri za Ptuj onemogočajo sklepe o velikosti in pomenu skupnosti A. V. v mestu; vsekakor ni mogla biti povsem marginalna. Eden najzgodnejših virov, ki nudijo podatke o posameznih

ptujskih evangeličanih, so matice protestantskih univerz. Prvi s Ptuja in njegove okolice znani študent na protestantski univerzi je bil Andrej Büchler,²⁰ ki je v matice univerze v Tübingenu prvič vpisan 16. junija 1562, zadnjič pa 14. marca 1569. Leto zatem, 16. maja 1570, se je na isto univerzo vpisal²¹ ptujski me-

²⁰ V univerzitetnih maticah zapišan še kot Bichler, Büchlerus oziroma Byler. Morda je bil sorodnik Benedikta Püchlerja (Puchler), ki je v letih 1551, 1554 in 1556 izpričan kot (morda evangeličanski?) ptujski mestni sodnik (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 234) ali pa sorodnik ptujskega mesarja Jurija Püchlerja (Pichler), umrlega pred letom 1572 (prav tam, str. 218). Že od 15. stoletja je meščanska družina z enakim primkom znana tudi v Mariboru. V 16. stoletju so tam izpričani krojač Matej Püchler, kovač Matjaž Puchler ter mesar in večkratni mestni svetnik Rupert Pichler (Weiss, *Die Bürger*, str. 59–61 in 102–103).

²¹ Vpisan je skupaj s še devetimi študenti, večinoma plemiči. Z njimi je na univerzo prišel tudi njihov učitelj Johann Meinhard iz Haidenheima (Hermelink, *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, str. 426 in 503), bodisi današnjega mesta v nemški zvezni deželi Baden-Württemberg (Haidenheim an der Brenz) bodisi iz današnjega trga v nemški zvezni deželi Bavarski.

¹⁶ Loserth, *Die Reformation*, str. 253.

¹⁷ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 54; Slekovec, *Škofija in nadduhovnija*, str. 70.

¹⁸ Šlo je za nekdanjo ptujsko sinagogo. Stavba je stala približno na današnjem naslovu Jadranska ulica 9.

¹⁹ Winkelmann, *Zur Geschichte*, str. 105.

ščan Sigmund Leuzendorfer,²² ki se je 22. junija 1575 vpisal še na univerzo v Wittenbergu. Na prav tako protestantsko univerzo Basel je že pred tem Büchler, verjetno kot njun domači učitelj, spremljal brata Danijela in Franca gospoda Stubenberga z Vurberka, ki sta bila imatrikulirana 30. aprila 1572. Z Büchlerjem, znova verjetno kot domačim učiteljem, se je 4. junija 1579 na univerzo v Wittenbergu vpisal še Jakob Leuzendorfer,²³ Sigmundov brat.²⁴

Od srede osemdesetih let 16. stoletja podatke o evangeličanih in evangeličankah na Ptujju prinašajo tudi predvidoma²⁵ evangeličanski nagrobniki na zunanjih stenah ptujske župnijske cerkve sv. Jurija. Od skupaj desetih ali enajstih²⁶ je šest domnevno evangeličanskih posvečenih umrlim v omenjenem desetletju oziroma pred letom 1600. Dva pripadata rodbini Ritzschanski: starejši Korduli,²⁷ 13. januarja 1580 v 11. letu starosti umrli hčerki mestnega pisarja Martina Ritzschanskega, mlajši pa slednjemu, umrlemu 15. marca 1585.²⁸ Kronološko sledeči nagrobniki pripadajo Andreju Mosconu,²⁹ umrlemu 3. aprila

1585, mestnemu svétniku Mateju Haseju,³⁰ umrlemu 11. februarja 1587, nekdanjemu rentnemu mojstru gosposčine Gornji Ptuj Andreju Kharnerju,³¹ umrlemu 5. aprila 1588, in prvi ženi njegovega brata³² Mateja,³³ 7. septembra 1588 umrli Heleni, roj. Rospacher. Prav tako je 24. decembra enkrat v osemdesetih letih 16. stoletja (zapis je poškodovan) umrla Katarina Praunfalk (Prawnialch).

Še en nagrobnik ptujskega evangeličana je ohranjen na zunanji steni Marijine cerkve na Vurberku, in sicer 15-letnega Jurija Willenrainerja ml., umrlega 23. septembra 1586. Evangeličan je bil že njegov iz Maribora izviraajoči istoimenski oče,³⁴ ki je na Ptujju dal leta 1565 zgraditi ali vsaj prezidati hišo na današnjem naslovu Slovenski trg 5. Na hiši se še zmeraj nahaja spominski relief z datumom 11. november 1565, posvečen njegovi ženi Neži, roj. Raucher. Jurij sr. je najkasneje leta 1559 postal ptujski meščan, leta 1574 pa mestni svétnik.³⁵

Deset let kasneje je kot mestni svétnik izpričan še en evangeličan, lekarnar Sebastijan Grübner (Griebner, Gruebner),³⁶ o katerem več v nadaljevanju. Med evangeličani, ki so tedaj živeli na Ptujju, je morda že od leta 1574 bil tudi deželnostanovski fizik (zdravnik) dr. Janez Homelius ml. oziroma *Secundus*. Leta 1585 je na Ptujju, kjer je sicer izpričan že pet let poprej,³⁷ do-

²² Tudi Lutzendorffer, Lenzendorffer oziroma Leozendorfer (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 169). Sigmund je bil sin Janeza Leuzendorferja s Ptujja ter brat Jakoba in Martina (Mert), ki sta prav tako izpričana kot evangeličana. Martin je postal mariborski meščan in mestni svétnik (Weiss, *Die Bürger*, str. 361–362).

²³ Pred tem je študiral na Dunaju (1574), po Wittenbergu pa še v Padovi (Padua) (1582) in Bologni (1583). Brez dvoma je v Italiji, kjer se nekatoliških študentov iz »nemških« dežel Svetega rimskega cesarstva v praksi ni posebej problematiziralo, študiral pravo, saj je kasneje deloval kot prokurator štajerskega ograjnega sodišča v Gradcu. Umril je 7. decembra 1601 v Steyru, v deželi Avstriji nad Anizo (Matschinegg, *Österreich als Universitätsbesucher*, str. 16 in 462).

²⁴ Hermelink, *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, str. 426 in 489; *Album Academiae Vitebergensis*, str. 255 in 283; Matschinegg, *Österreich als Universitätsbesucher*, str. 579.

²⁵ Pri nekaterih sicer znanih evangeličanih zgolj na podlagi njihovih epitafov namreč ni moč sklepati o njihovi veroizpovedi, prav tako pa so tudi primeri, kjer je znano, da so ljudje umrli kot katoliki, njihovih nagrobniki pa so videti evangeličanski. Tako tudi ni vse nagrobno kiparstvo, ki odseva duha reformacije, nujno evangeličansko (Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 82).

²⁶ Najstarejši je posvečen Gregorju Regallu iz Rač, umrlemu 12. avgusta 1546. Regalli, nekdanji ptujski meščani, so bili dotlej že poplemeniteni in lastniki gosposčine Rače. Napis na Gregorjevem nagrobniku nakazuje, da je morda bil evangeličan (prav tam, str. 77–79; Pickl, *Pomen Ptujja*, str. 474).

²⁷ Po zapisu na njem sodeč, je evangeličanski (Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 124–125).

²⁸ Tudi Rischansky oziroma Rizansky. Martin je leta 1574, skupaj z mestnim svétnikom Štefanom Kochom, izpričan kot eden od štirih skrbnikov zapuščine po ptujskem evangeličanu Juriju Willenrainerju sr. Martina sta preživeli žena Kuni-gunda, roj. Henttz, in ena hči (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 252).

²⁹ Rodbina je na Ptuj prišla na začetku 16. stoletja iz Beneške republike in je bila poplemenitena še pred sredino stoletja (Valentinitsch, *Italienische Kaufmannsfamilien*, str. 105). Nagrobnik je dala izdelati Andrejeva vdova Marjeta, roj. Schauer. V zakonu sta imela pet otrok, štiri sinove (razbrati je moč imena Peter, Bernard, Janez) in hči Ano Marijo. Peter je edini od sinov preživel očeta in je kasneje prevzel ptujsko poštno službo, njegova sestra pa se je poročila s ptujskim poštnim

mojstrom Antonom pl. Zetscherjem (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 199).

³⁰ Tudi Hass oziroma Haas. Mestni svétnik je bil vsaj leta 1587. Ime njegove žene na nagrobniku ni izpričano, v zakonu pa sta imela osem otrok: Jurij, Mihael, Štefan, še en Jurij, Sebastijan (Wastl), Elizabeta, Justina in Marija. Očeta so preživeli Mihael, Štefan, Sebastijan, Justina in Marija. Justina se je poročila s ptujskim meščanom Kristofom Füreerjem, Štefan pa se je preselil v Maribor, kjer se je kasneje spreobrnil v katoliško veroizpoved in postal mestni sodnik, njegova vdova Barbara in sin Matej pa sta, kot kaže, ostala evangeličana. Barbara je v mestu verjetno ostala do svoje smrti leta 1628, tri leta zatem pa ji je gotovo izseljeni sin dal postaviti nagrobnik, ki se danes nahaja na zunanji steni mariborske stolnice (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 103; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 13).

³¹ Tudi Kärner, Karns oziroma Karneriand. Rentni mojster gosposčine je bil vsaj v letih 1580–1581 in 1584. Prvi zakon je sklenil z Ano, roj. Pisk, s katero sta imela otroke Karla, Franca in Sofijo. Ana je umrla 4. decembra 1583. Drugič se je Matej poročil z Evo, roj. Messmar, ki mu je rodila hčerki, znano je le ime ene: Elizabeta (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 133). O rojstvu otrok v posameznem zakonu kaže sklepati po postavitvi oseb na nagrobniku.

³² ZAP, Arhiv mesta Ptujja, šk. 9, ov. 24, 2a in 2b.

³³ V zakonu se jima je rodila hči. Matejev drugi zakon z Marjeto, roj. Nouter, je, kot kaže, ostal brez otrok (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 133).

³⁴ Tudi Willenrainer. Jurij Willenrainer sr. je bil sin znanega mariborskega mestnega sodnika Kristofa Willenrainerja, organizatorja obrambe Maribora med osmanskim obleganjem leta 1532, in njegove žene Lucije. Jurij je bil dvakrat poročen. Prvič z Nežo, s katero je imel sina in hčer, drugič pa z Uršulo (priimek neznan), s katero je imel sina Jurija. Jurij sr. je umrl pred 6. majem 1574. V rodbini je bilo več evangeličanov (Mlinarič, *Turki in Maribor*, str. 265–269).

³⁵ Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 109–110; Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 316.

³⁶ Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 96.

³⁷ Prav tam, str. 119.

Nagrobnik Andreja Moscona († 1585) na južni zunanji steni cerkve sv. Jurija na Ptuju (foto: Damjan Lindental, 2016).

končno nasledil umrlega deželnega fizika dr. Jakoba Schoberja in v mestu ostal do leta 1588, ko se je preselil v Maribor. Dotlej je na Ptuju vodil tudi lekarno.³⁸

Čeprav je Jurij Willenrainer sr. prvi dokazljivo iz-

³⁸ V deželnoštanovski službi bil od leta 1564, leta 1572 pa postal deželnoštanovski fizik, kar je ostal do svoje smrti leta 1600. Bil je eden najdejavnejših članov Dravskopoljskega okraja A. V. in leta 1598, skupaj z Mihaelom Näglitschem iz Maribora, začasno prevzel njegovo vodenje po smrti Klemna Welzerja pl. Ebersteina. Ob protireformaciji januarja 1600, malo pred svojo smrtjo, naj bi prestopil v katoliško vero. Poročen je bil dvakrat, prvič z Rozino, hčerjo mariborskega mestnega svetnika Sigmunda Willenrainerja, s katero sta imela sina Ehrenreicha. Ehrenreich se je pod latiniziranim imenom Honorius leta 1598 vpisal na univerzo v Jeni, kjer je najverjetneje še leta 1600 študiral medicino. Po Rozinini smrti se je Janez poročil z Elizabeto, roj. Khrundtner, s katero je imel dva sinova. Njegov istoimenski oče je bil sodobnik in pristaša znamenitega Paracelzija, ki mu je zapustil tudi nekaj svojih spisov. Janez *Secundus* jih je predal Johannesu Huserju, ki je Paracelzijeva dela leta 1616 prvi izdal, zanje pa se štajerskemu deželnemu fiziku zahvalil v predgovoru (Oman, *GZM* 38/3, str. 19, op. 48; Mentz, Jauernig, *Die Matrikel der Universität Jena*, str. 165; Oman, *Evangelicanski Maribor*, str. 19; Predin, *Mariborski lekarnarji*, str. 29–31).

pričan evangeličan v ptujskih avtonomnih mestnih oblasteh, gre z veliko gotovostjo enako sklepati že za mestnega sodnika Benedikta Totinga dve leti po prej. Slednje seveda pomeni, da Jurij zagotovo ni bil prvi pristaša A. V. v ptujskih mestnih oblasteh.

Protireformacijska vizitacija Ptuja leta 1587

Več je o ptujski evangeličanski skupnosti znane- ga šele s konca leta 1587. Tistega decembra je bila na Ptuju izvedena bojda sploh prva deželnoknežja protireformacijska vizitacija katerega od štajerskih mest. Vizitacijska komisija je v ptujskem mestnem svetu »naletela« na vsaj tri, verjetno pa štiri evangeličane in v Gradec poročala, da so Ptujčani redno hodili k »predikantu Franca gospoda Stubenberga« na dvorec Ravno polje. Omenjeni mestni svetniki so bili Sebastijan Grübner,³⁹ Hans Schlatter⁴⁰ in Baltazar Ladislaus,⁴¹ kaže pa, da tudi Gregor Rentz.⁴² Evangeličan je bil tudi Krištof Schauer,⁴³ proš čerkve Vseh svetih, ki je služila kot evangeličanski bogoslužja v poznih osemdesetih letih 16. stoletja najverjetneje vsaj občasno opravljal (tudi?) predikant vurberške veje gospodov Stubenbergov, morda že Georg Lautenschlager,⁴⁴ h

³⁹ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Sebastijana Grübnerja poverjenikom dežele Štajerske za podelitev pobiranja čepnine na Ptuju, s.d. [pred majem 1590].

⁴⁰ Tudi Schlatterer, Schlatterer oziroma Slatter. Hans je umrl pred letom 1602 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 267). Njegova žena Ana je bila hči mariborskega meščana in krojača Andreja Storch sr. in sestra Marjete, žene Sebastijana Grübnerja. Tudi Anin in Marjetin brat Andrej ml. je bil evangeličan (Weiss, *Die Bürger*, str. 502), enako gotovo tudi njihov oče.

⁴¹ Erich Winkelmann je ob priimku zapisal vprašaj (Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 170).

⁴² Tudi Renser, Reenß oziroma Rens. Zlatar, umrl pred 1. aprilom 1595 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 248). Leta 1591 je omenjen kot odstavljene evangeličanski mestni svetnik (Winkelmann, *Die Zwischenregierung*, str. 88), zelo verjetno odstavljen prav med protireformacijo leta 1587.

⁴³ Tudi Schauer naj bi bil enkrat pred letom 1590 mestni svetnik, poštne službe pa, kot kaže, le ni opravljal (Hozjan, *Ptuj – vojnoinformacijsko in vojnopoštno križišče*, str. 535–556; prim. Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 62). Njegov sin Jožef, nekdanji ptujski mestni uradnik, je bil kljub svoji starosti z ženo in otrokom vred zaradi veroizpovedi izgnan iz dežele, bojda leta 1601. Ptujski mestni uradniki so bili tudi Jožefovi bratje (StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Jožefa Schauerja poverjenikom dežele Štajerske za priporočila ob njegovem izgonu iz dežele, s.d. [arh. pripis 1601]), le Hans je postal vojak (Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 48), še pred letom 1636 pa morda tudi katolik (Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 64).

⁴⁴ Rojen leta 1563 v danes bavarskem mestu Lauingen, tedaj v palatinski kneževini Neuburg. Svojo poklicno pot je verjetno začel na Vurberku, kamor je najverjetneje prišel že leta 1587, potem ko ga je kot primernegega odobrilo deželnoštanovsko cerkveno ministrstvo v Gradcu. Na Štajerskem je zaposlitev gotovo prejel tudi zaradi slovesa knežje šole v domačem kraju. Kje je študiral, ni znano. Poročil se je dvakrat, obakrat s hčerama meščanov iz Lauingena: leta 1593 z Mario Senfft, v zakonu s katero sta imela vsaj sina Georga, leta 1602 pa s Katharino Lang, s katero sta imela sina Hansa Georga. Štajersko je predikant zapustil aprila 1602 in se vrnil v domačo

kateremu so Ptujčani sicer odhajali na Ravno polje. O le enem predikantu gospodov Stubenbergov,⁴⁵ bratov Franca, Jurija Sigmunda, Danijela in Hansa, je namreč smiselno govoriti zato, ker so finančni škripci, v katerih je tedaj vurberška veja plemiške rodbine že bila, brez dvoma onemogočali vzdrževanje več kot enega predikanta. Sploh pa to na njenih dveh zelo blizu drug drugega ležečih sedežih, Vurberku in Ravnem polju, tudi ne bi imelo smisla. Tezi v prid govori tudi delilna pogodba med brati konec leta 1589, ki je določala, da brez konsenza predikanta niso smeli odpustiti ali zaposliti novega.⁴⁶ Dokaj zgodnja protireformacija v mestu je tako bila posledica sicer obstoječe evangeličanske skupnosti, ki pa le ni bila dovolj močna, da bi ji uspelo prevladati na mestnih vodstvenih funkcijah, kot denimo tistima v Radgoni⁴⁷ ali v Mariboru, da bi se lahko uspešneje upirala pritisku župnika, katoliških someščanov. Predvsem pa deželnega kneza, ki si je prvi branik⁴⁸ tega dela Štajerske prizadeval imeti čim bolj pod nadzorom.⁴⁹

V kontekstu politične šibkosti ptujske evangeličanske skupnosti in strateškega pomena Ptuja, najverjetneje velja iskati vzroke za bojda prvo protireformacijo v katerem od štajerskih mest. Predvidevanje, da bo skupnost zlahka ukročena, če ne kar zatrta, je namreč gotovo botrovalo izbiri tarče, ki pa je za propagandni učinek le morala biti dovolj prominentna. Zatrtje skupnosti kakšnega ducata evangeličanov nekje v zakotju bi namreč zagotovo ne odmevalo enako močno.

Kakršna koli že je dotlej bila ptujska evangeličanska skupnost, konec leta 1587 je doživela svoj prvi znani resni udarec. Deželnoknežja protireformacijska vizitacija pod vodstvom visokega dvornega uslužbenca dr. Wolfganga Jöchlingerja in Camilla Guarda je delovala podobno kot komisije, ki so drugod v deželi sledile v naslednjih letih, zlasti pa na prelomu stoletja. Ptujski meščani so bili leta 1587 izprašani po svoji veroizpovedi, nakar je bil iz tistih katolikov, ki so se komisiji zdeli najbolj zaupanja vredni, sestavljen nov, povsem katoliški mestni svet, najvišja oblast v mestu pa predana mestnemu župniku Sebastijanu

kneževino, kjer je prevzel župnijo Schwennenbach in tam leto zatem umrl. Predikanta sta bila tudi oba njegova brata, Caspar in Johann (Oman, *GZM* 37/13, str. 28; Seitz, *Die Gebrüder*, str. 257–263).

⁴⁵ Novo vero naj bi na Vurberk zanesla že Franc – ded naštetih bratov – in Ambrož gospod Stubenberg. Evangeličani naj bi tedaj vurberškega katoliškega duhovnika celo vrgli skozi okno ter razdejali župnišče in si prisvojili cerkev ter župnijske dohodke, iz cerkve pa odnesli vse kipe in podobe (Slekovec, *Vurberg*, str. 27–29). Pri domnevni defenestraciji gre skoraj brez dvoma zgolj za evokacijo (druge) praške defenestracije, s strani avtorja zapisa, bruskega arhidijakona Jožefa Maksimilijana Heipla iz 18. stoletja (prim. prav tam, str. 28). Zapisi o prisvojitvi dohodkov in »ikonoklazmu« (prim. Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 81) pa so morda verodostojni.

⁴⁶ Loserth, *Geschichte*, str. 215–218.

⁴⁷ Winkelmann, *Zur Geschichte*, str. 102.

⁴⁸ Hozjan, *Ptuj in deželna oblast*, str. 14–15; Pickl, Pomen Ptuja, str. 475.

⁴⁹ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 169–170.

Coblu (Boštjan Kobelj) in ptujskemu glavarju Juriju Callausu *vulgo* Watzlerju.⁵⁰ Meščani so morali podati katoliško meščansko prisego, zavrnitev katere pa (še) ni pomenila izгона iz mesta, temveč (le) prepoved opravljanja mestnih funkcij. S teh so bili odstavljene mestni svetniki Grübner, Schlaitter ter Ladislaus, verjetno tudi Rentz in prošt Schauer. Grübner, dotlej tudi mestni rentni mojster, je moral hkrati odpustiti svojega domačega evangeličanskega učitelja, otroke pa poslati v mestno, tj. katoliško šolo. Komisija je hkrati ukazala predajo vseh evangeličanskih tiskov v mestu v sežig. Vendar pred 22. decembrom 1587 nič od naštetega, razen odpustitve Grübnerjevega

Nagrobnik ptujskega mestnega svetnika Mateja Haseja († 1587) na južni zunanji steni cerkve sv. Jurija na Ptuju (foto: Damjan Lindental, 2016).

⁵⁰ Hernja Masten, *Prispevek h gospodarski zgodovini*, str. 33.

domačega učitelja, še ni bilo izvršeno, zato je na Ptuj pritiskal še nižjeavstrijski tajni svet. Tudi župnik ni od Schauerja prejel cerkvenega inventarja, niti mu ta ni pojasnil, kaj se je zgodilo z dragocenostmi cerkve Vseh svetih, ki je očitno prenehala biti evangeličanski bogoslužni prostor. Tudi prepovedani tiski še niso bili izročeni, pa tudi Schlaitter ter Ladislaus še kar nista bila zamenjana s katolikoma, Hieronimom Zunkhom in Mihaelom Diviakhom. Prav tako so ptujski evangeličani še naprej obiskovali bogoslužja predikanta gospodov Stubenbergov.⁵¹

Decembra 1588 so o protireformacijskem dogajanju na Dravskem polju tamkajšnji gospodje in deželani pisali poverjenikom dežele Štajerske v Gradec. O Ptujju so zapisali le, da so mestne oblasti od deželnega kneza prejele ukaz za izgon predikanta iz mesta, torej ga je ta, verjetno Lautenschlager, še kar obiskoval. Poročilo je natančneje glede preprečevanja evangeličanskih pogrebov na katoliških pokopališčih. Med drugim poroča, da je bil v Vidmu pri Ptujju oskrunjen grob Andreja Mutschengrädta, uslužbenca plemiške družine Székely:⁵² pokojnikovo truplo so izgrebli in vrgli čez pokopališki zid v jarek, ki je tekkel pod njim. Mutschengrädtove posmrtno ostanke so naposled morali pokopati na majhnem družinskem pokopališču gospodov Stubenbergov na Vurberku. Tam so svoje zadnje počivališče našli še nekateri drugi evangeličani, med njimi v Mariboru umrla Hans Avguštin pl. Sigersdorf in neimenovana žena Jurija Adama Regalla.⁵³

Ptuj in Dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi

Protireformacija na Ptujju leta 1587 je sovpadala z nastopom protireformacijsko delujočega vikarja Antona Manicorja v Mariboru ter preprečevanjem evangeličanskih bogoslužij in pogrebov po cerkvah oziroma na pokopališčih po celotnem Dravskem polju. Spremembe so v naslednjih letih narekovala in privedle do vzpostavitve evangeličanskega verskega središča pri dvorcu Betnava južno od Maribora. S tem je lokalna verska občina, Dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi (*Traavelder gezirk der Augspurger Confession*), svoje središče dobila pri Mariboru, v katerem je živel tudi Klemen Welzer pl. Eberstein, bet-

navski cerkveno-šolski inšpektor in vsaj *de facto* vodja okraja. Z vzpostavitvijo betnavskega pokopališča leta 1589 je bil razbremenjen Vurberk, s postavitvijo lesene kapelice oziroma molilnice (*Auditorium*) na Betnavi leto kasneje pa je deloma upadel še pomen dvorca Ravno polje. Tamkajšnja kapelica je po letu 1587, kot kaže, postala osrednji bogoslužni kraj za evangeličane s ptujskega konca, hkrati pa je vse do leta 1590 še bila v igri kot bogoslužni prostor za celoten okraj. Vendar je bilo zemljišče na Betnavi, od leta 1589 deželno stanovsko, pod neprimerno manjšim pritiskom deželnega kneza kot posamezni plemiški sedeži, ki bi oziroma so dovoljevali obisk evangeličanskih bogoslužij meščanom in podložnikom. To se je pokazalo v praktično nemotenem delovanju betnavskega središča do leta 1600, v primerjavi z zelo zgodnjimi pritiski na lastnika gosposčine in dvorca Betnava, Wolfa Viljema barona Herbersteina. Vendar z vzpostavitvijo verskega središča na Betnavi ptujski evangeličani niso bili na slabšem. Na Vurberku in v Ravnem polju je še zmeraj deloval predikant gospodov Stubenbergov, Georg Lautenschlager, ki je, vsaj skrivoma, po potrebi prišel tudi v mesto, ne glede na župnikove ali deželno knežje ukaze. Še en predikant, Sigmund Lierzer, pa je deloval tudi na malce bolj oddaljeni Betnavi. Sele z njegovo odpustitvijo poleti 1593, so bili ptujski in okoliški evangeličani glede duhovne oskrbe odrinjani na stranski tir, saj ga je zamenjal prav Lautenschlager, ki je odtlej bival in deloval z Betnave. Welzerju ga je kot zamenjavo za Lierzerja predlagal⁵⁴ Franc gospod Stubenberg z Vurberka.⁵⁵

Med redkimi člani okraja s ptujskega konca, ki so redno prispevali denar za središče na Betnavi, je bil Kristof Schauer edini ptujski meščan. Ostali so bili plemeniteni meščani ter plemiči, med njimi nekdanji ptujski meščani Regalli in Aleks Moscon, leta 1589 izpričan kot imetnik gradu Slivnica pri Mariboru. Od Regallov je denar redno prispeval zgolj Ehrenreich, po enkrat pa Jurij Adam, Franc in Tobija. V svoji oporoki je denar za središče volil še tedaj tudi že plemeniteni Benedikt Totting, izplačevala pa ga je njegova vdova Ana. Z letom 1594, ko je na Betnavi že deloval Lautenschlager, sta denar začela prispevati tudi Jurij sr. in Jurij Sigmund gospoda Stubenberga z Vurberka, v letih 1596–1597 pa še Tomaž (Toman) St(r)eibl z Draneka. Denar so zgolj po enkrat prispevali Andrej Leuzendorfer s Ptujja (1588) ter ormoška barona Jurij⁵⁶ (1588) in Karel (1594) Székely.⁵⁷

⁵¹ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Sebastijana Grübnerja poverjenikom dežele Štajerske za podelitev pobiranja čepnine na Ptujju, s.d. [pred majem 1590]; Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 169–170.

⁵² Spori podložnikov z gosposčino so se vlekli, vsaj odkar je Jakob Székely (u. 1583) prevzel imenja, bili pa so tudi konfesionalne narave. Jakob, ki je bil reformirane veroizpovedi oziroma kalvinec, je v videmski cerkvi, nad katero je imel patronat, po letu 1565 namreč za vikarje nastavljal kalvince iz Hrvaške, ki pa so se zaradi grobega ravnanja podložnikom zelo zamerili (Slekovec, *Die Szekely*, str. 56–58). Slekovecovo delo sicer velja jemati z zrnom soli (prim. Hozjan, *Vojak na krajini*, str. 227, op. 1).

⁵³ Mlinarič, *GZM 34*, (pred 1588, december 17.), str. 85.

⁵⁴ StLA, LAA, XI/51 Windenau, Pisanje Klemna Welzerja in Kristofa pl. Praga štajerskemu deželno stanovskemu cerkveno-šolskemu ministrstvu glede zaposlitve predikanta Georga Lautenschlagerja, 23. avgust 1593.

⁵⁵ Oman, *Reformacija*, str. 353–358.

⁵⁶ Leta 1587 je Wolfu Viljemu baronu Herbersteinu prodal gosposčino Betnava, leta 1588 pa njegovemu bratu Juriju Kristofu grad Borl in gosposčino Viltuš (Slekovec, *Die Szekely*, str. 62–63).

⁵⁷ Mlinarič, *GZM 34*, Obračunska knjiga 1588–1598 (1600), str. 4–6, 9–12, 15–27; prav tam, 1588, februar 1., Muretinci,

Po protireformacijskih ukrepih konec leta 1587 je praznik sv. rešnjega telesa leta 1589 pomenil novo priložnost, ko je lahko župnik Cobel preveril konfesionalno pripadnost ptujskih meščanov. Čiščenju mesta in »krašenju hiš z zelenimi drevesci« (*grüne Bäume an die Häuser zu stellen*) ob prazniku se je, kot kaže, uprl le deželno stanovski rubežnik in ptujski meščan Jurij Khuen,⁵⁸ ki je ulico pred svojo hišo sicer počistil, uprl pa se je »brezboštvu« postavljanja zelena pred njo. Odpor ga je dan po praznični procesiji spravil v mestno ječo.⁵⁹

Khuen je že 2. junija, ko je bil poklican pred župnika in ptujske mestne oblasti in očitno vedel, da ga čaka arest, poverjenike dežele Štajerske prosil za zaščito, pri tem pa se skliceval tako na svojo deželno stanovsko službo kot na »versko svobodo«. Poverjeniki so se zganili pet dni kasneje, ko je Khuen posebej prosil poverjenika Hansa Sigmunda barona Herbersteina, naj se zavzamejo zanj. Za obetano si posredovanje je baronu v dar poslal petdeset pomaranč. Poverjeniki so od ptujskih mestnih oblasti zahtevali, naj Khuena izpustijo iz zavora, češ da niso pristojne za kaznovanje deželno stanovskih uslužbencev, a ne uspešno.⁶⁰

Tako je 10. junija Khuen znova pisal poverjenikom in že tretjemu baronu Herbersteinu po Hansu Sigmundu in Hansu Frideriku (prošnja ni ohranjena). To pot je za posredovanje prosil brata Wolfa Viljema z Betnave in Hansa Friderika s Hrastovca,⁶¹ Sigmunda Friderika. Šele 19. junija so ptujske mestne oblasti naposled odgovorile poverjenikom. Mestni sodnik in svet sta se najprej izgovarjala, da ne vesta, zakaj je bil Khuen sploh zaprt, nato pa le priznala, da zaradi kršenja meščanske prisege, od katere ga tudi deželno stanovska služba ni odvezovala, sploh pa da glede Khuena čakata ukaze deželnega kneza oziroma župnika. Tri dni kasneje se je Khuenu obetala izpustitev iz zavora, hkrati pa tudi izgon iz mesta.

str. 75; prav tam, 1588, april 21., Ptuj, str. 78; prav tam, 1588, april 8., 1588, Ptuj; Mlinarič, *GZM* 35, 1594, januar 1., str. 109; prav tam, 1594, januar 1., str. 110; prav tam, 1594, januar 1., str. 111; Loserth, *Geschichte*, str. 217–218.

⁵⁸ Sin leta 1564 umrlega ptujskega meščana Mateja. Zapis na njegovem nagrobniku (*Got welle vnns allen ein froliche avferstebung verleben durch Iesvm Christum, vnnsern herrn*) morada kaže, da je bil evangeličan.

⁵⁹ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 170–171.

⁶⁰ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Jurija Khuena poverjenikom dežele Štajerske za zaščito ob njegovem zaprtju s strani ptujskih mestnih oblasti, 2. junij 1589, Ptuj; prav tam, Prošnja štajerskega deželno stanovskega rubežnika Jurija Khuena poverjeniku dežele Štajerske Hansu Sigmundu baronu Herbersteinu glede njegovega zaprtja s strani ptujskih mestnih oblasti, 7. junij 1589, Ptuj; prav tam, Pisanje Hansa Sigmunda barona Herbersteina poverjenikom dežele Štajerske glede na Ptuj zaprtega deželno stanovskega uslužbenca Jurija Khuena, 7. junij 1589, Ptuj; prav tam, Pisanje poverjenikov dežele Štajerske ptujskemu mestnemu sodniku in svetu glede zaprtja deželno stanovskega uslužbenca Jurija Khuena, 7. junij 1589, Gradec.

⁶¹ Kumar, *Geschichte*, str. 75–80.

Poverjeniki so mu obljubili zaposlitev in nastanitev v Gradcu, s čimer je bila zadeva očitno zaključena.⁶²

Avgusta 1589 se je Cobel znova znašel v sporu z deželnimi stanovni, tedaj zaradi prodaje evangeličanskih tiskov na Ptuj. Že pred tem je župnik deželno stanovskega knjigotiskarja Mathesa Mayrja posvaril pred prodajo na mestni tržnici, kar je Mayr, kot kaže, nalašč vzel dobredno in prodajo prepustil deželno stanovskemu uslužbencu Hansu Schmidu (Schmidt, Schmitt). Cobel se je brž spravil nadenj, nakar se je Schmid pritožil pri poverjenikih, ki so župnika 14. avgusta neposredno pozvali k pomiritvi z njim. Zadeva se je vlekla do konca meseca, a se Schmid ni uklonil ne Coblu ne mestnim oblastem. Medsebojno zmerjanje se je nadaljevalo, četudi se je župnik poverjenikom naposled izgovoril, da ni vedel, da se prička z deželno stanovskim uslužbencem. Več o sporu ni znanega.⁶³

Vsekakor Cobel ni miroval. Kot naslednji se je v njegovem vizirju (znova) znašel nekdanji mestni svetnik in rentni mojster Sebastijan Grübner, ki so ga deželni stanovi leta 1589 znova (prvič 1584) zaposlili kot svojega lekarnarja na Ptuj. Deželno stanovsko službo je, kot kaže, prejel po odhodu dotdanjega fizika in lekarnarja dr. Homeliusa v Maribor. Nadlegovanja s strani ptujskih mestnih oblasti deželno stanovska služba ni preprečila, Grübnerju so, denimo, zvišali davek na njegovi hiši v mestu. Zaradi povečanih izdatkov je poverjenike v prvi polovici leta 1590 prosil za predajo pobiranja čepnine v mestu, kar so mu 1. maja tudi odobrili.⁶⁴

Župnik, ki mu je iz mesta uspelo pregnati že enega deželno stanovskega uslužbenca, je Grübnerja že 2. maja citiral predse oziroma pred mestne oblasti in mu ukazal v mesecu dni prestopiti v katoliško veroizpoved ali pa zapustiti nižjeavstrijske dežele. Grübner je pomoč ter zaščito iskal pri deželnih stanovih in poverjenikom potožil, da je rok za izselitev prekratek. Lekarne, ki jo je uredil doma ter v njej zaposloval še dva pomočnika, naj ne bi želel nihče odkupiti, četudi bi jo želel prodati, pa je ni, in čeprav je bila dobro založena, kar naj bi lahko potrdila deželna fizika dr. Homelius in na Ptuj delujoči dr. Marsilij

⁶² StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Jurija Khuena poverjenikom dežele Štajerske za zaščito ob njegovem zaprtju s strani ptujskih mestnih oblasti, 10. junij 1589, Ptuj; prav tam, Prošnja Jurija Khuena Sigmundu Frideriku baronu Herbersteinu glede njegovega zaprtja s strani ptujskih mestnih oblasti, 10. junij 1589, Ptuj; prav tam, Pisanje ptujskega mestnega sodnika in sveta poverjenikom dežele Štajerske glede zaprtja deželno stanovskega uslužbenca Jurija Khuena, 19. junij 1589, Ptuj; Pisanje poverjenikov dežele Štajerske Juriju Khuenu glede njegovega zaprtja s strani ptujskih mestnih oblasti, 22. junij 1589, Gradec; prim. Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 57.

⁶³ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 106.

⁶⁴ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Sebastijana Grübnerja poverjenikom dežele Štajerske za podelitev pobiranja čepnine na Ptuj, s.d. [pred majem 1590]; Zdravec, *Ptujski meščani*, str. 96.

Posarello.⁶⁵ Tudi svojih hiš, še posebej Pönljeve,⁶⁶ in zemljišč, ki jih je kupil z denarjem, podedovanim od staršev, mu v mesecu dni naj ne bi uspelo prodati. Hkrati je bil odgovoren tudi za štiri skrbništva. Poverjenikom je še potožil, da se tudi nima kam izseliti, saj da so vsi njegovi sorodniki v čez »sto milj« oddaljeni domovini, kot kaže, v tedaj saškem mestu Jena,⁶⁷ že umrli. Prav tako je 9. januarja 1590 umrla njegova žena Marjeta in je bil primoran »sam« (brez dvoma je zanje skrbel kakšna služkinja) skrbeti za svojih pet otrok, od katerih jih je najstarejši, Andrej,⁶⁸ štel šele enajst let. Ptujске mestne oblasti naj bi obenem že trikrat prosil, da mu predajo prepis deželno knežjega ukaza, ki je zahteval njegovo spreobrnitev oziroma izgon, a neuspešno. Poverjeniki so 7. maja sprožili akcijo za ohranitev Grübnerja na Ptuj, kar kaže na velik pomen lekarnarja v neposredni bližini Vojne krajine, kot so tudi izpostavili v vseh štirih pisanih tistega dne, omenili pa tudi njegov pomen pobiralca čepnine v mestu. Za Grübnerja so poverjeniki istega dne intercedirali pri deželnem knezu, za posredovanje pri ptujskih mestnih oblasteh prosili kranjskega deželnega glavarja in dr. Posarella, mestne oblasti pa pozvali naj ga prenehajo nadlegovati.⁶⁹

Prava mala ofenziva pisanj, ki pa ni prinesla uspeha. Deželni knez je ponovil, da v svojih mestih in trgih ne bo trpel druge veroizpovedi kot katoliške,

Približna lokacija nekdanje cerkve Vseh svetih, ki je v 16. stoletju služila tudi kot evangeličanski bogoslužni prostor. Jadranska ulica 9, Ptuj (foto: Dejan Zadravec, 2017).

⁶⁵ Omemba Posarella (Posirell) kot ptujskega deželnostanovskega predikanta je pomota (prim. Hozjan, *Ptuj in deželna oblast*, str. 23), je pa povsem verjetno, da bi lahko bil evangeličan.

⁶⁶ Morda kakšne hiše, ki je bila v lasti družine Pondl (prim. Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 225).

⁶⁷ Engel, *Christliche Leich-Predigt*, fol. 16r–17r. Za posredovanje kopije pogrebne pridige se zahvaljujem Gunterju Mayu.

⁶⁸ Leta 1590 je družino na Ptuj obiskal mag. Caspar Griebner, sin Sebastijanova tedaj že pokojnega brata Konrada, pastora v nekdanjem češkem mestu Přísečnice. Caspar (r. 1564) je strica obiskal po končanem študiju medicine v Jeni. Na univerzi v očitno rodnem mestu je, kot kaže, bil leta 1564 imatrikuliran tudi Sebastijan. Caspar je po poletju na Ptuj, ki naj bi ga preživel kot nadzornik stričeve lekarne, študij nadaljeval v Padovi. Na univerzo ga je spremljal Andrej, ki je bil tam imatrikuliran 6. februarja 1591. Sebastijan je tri leta študij v Italiji sofinanciral tudi nečaku. Andrej je v Padovi postal doktor medicine, službo pa dobil v Chemnitzu, kjer je od leta 1595 do smrti štirideset let kasneje deloval tudi njegov sorodnik Caspar (prav tam; Mentz, Jauernig, *Die Matrikeln der Universität Jena*, str. 131; Matschinneg, Osterreichischer als Universitätsbesucher, str. 388).

⁶⁹ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Sebastijana Grübnerja poverjenikom dežele Štajerske za zaščito pred nadlegovanjem s strani ptujskih mestnih oblasti, s.d. [med 2. in 7. majem 1590]; prav tam, Prošnja poverjenikov dežele Štajerske pri nadvojvodu Karlu za ptujskega lekarnarja Sebastijana Grübnerja, 7. maj 1590, Gradec; prav tam, Prošnja poverjenikov dežele Štajerske kranjskemu deželnemu glavarju za zavzetje za deželnostanovskega lekarnarja na Ptuj, 7. maj 1590, Gradec; prav tam, Pisanje poverjenikov dežele Štajerske Ptujčanom glede njihovega nadlegovanja deželnostanovskega lekarnarja Sebastijana Grübnerja, 7. maj 1590, Gradec; prav tam, Prošnja poverjenikov dežele Štajerske dr. Marsiliju s Ptuja za zavzetje za deželnostanovskega lekarnarja Sebastijana Grübnerja, 7. maj 1590, Gradec.

kranjski deželni glavar pa želel, da njegov odgovor poverjenikom ostane tajen, čeprav jim je želel pomagati. Dodal je še, da so mu deželno knežji svétniki pisali, da naj bi se Grübner žaljivo vedel do mestnih oblasti.⁷⁰

Grübner, gotovo naveličan nadlegovanja, je, kot kaže, namreč res vzkipel in ozmerjal ptujске mestne svétnike, v besu naj bi celo dejal, da bo sam odšel do deželnega kneza.⁷¹ Vendar je nenadna smrt nadvojvoda Karla II. preprečila, da bi Grübnerja doletela enaka usoda kot Khuena. V mestu je ostal še več let in vodil lekarno, vsaj do leta 1594 pa je tudi pobiral čepnino. Leta 1593 naj bi znova postal mestni svétnik,⁷² leta 1591 pa mu je za zelo kratek čas uspelo prevzeti še ptujsko vojnopoštno postajo.⁷³

⁷⁰ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Odgovor deželnega kneza nadvojvoda Karla poverjenikom dežele Štajerske glede ptujskega meščana in lekarnarja Sebastijana Grübnerja, 13. maj 1590, Laxenburg; prav tam, Odgovor kranjskega deželnega glavarja poverjenikom dežele Štajerske glede Sebastijana Grübnerja, 13. maj 1590.

⁷¹ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 171.

⁷² Hozjan, *Ptuj in deželna oblast*, str. 22.

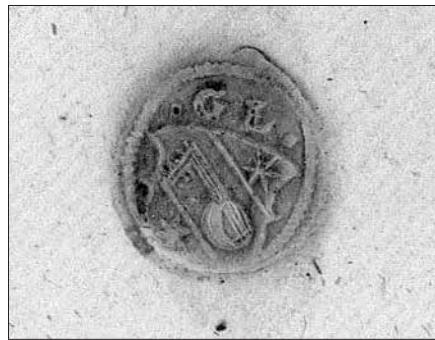
⁷³ StLA, LAA, V/219, RE 1590, fol. 108r in 292r; prav tam, V/220, RE 1591, fol. 51r, 61r, 68r in 291r–v; prav tam, V/222, RE 1593, fol. 13v, 256v, 297r in 328v; prav tam, V/223, RE 1594, fol. 28v–29r in 257v; Hozjan, *Ptuj – vojnoinformacijsko in vojnopoštno križišče*, str. 545; Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 44.

Nagrobnik Benedikta Tottinga (*Thoting*) († 1591),
s pokopališča na Betnavi
(hrani Pokrajinski muzej Maribor).

Pred nadvojvodovo smrtjo, ki je za skupnosti A. V. v njegovih deželah prinesla znatno olajšanje, je na Ptuju kazen grozila še dvema evangeličanoma. Benediktu Tottingu že vsaj od 23. aprila 1590 izgon, a tudi oster ukaz deželnoknežjih svetnikov ptujskim mestnim oblastem ni zalegel. Morda res zato, kot je razmišljal Erich Winkelmann, ker so bile opogumljene z Grübnerjevim primerom. Vsekakor je bila zadeva s Karlovo smrtjo potisnjena ob stran, nakar je Totting leto kasneje umrl in bil pokopan na Betnavi.⁷⁴ Tudi Krištofu Schmittu naj bi zaradi evangeličanskega pogreba svojega sina grozila kazen v višini kar 500 goldinarjev.⁷⁵

A tako visoke kazni velja jemati zlasti kot

Subi pečat Georga Lautenschlagerja (vir: StLA).

zastraševanje,⁷⁶ tako da jo je Schmitt gotovo odnesel neprimerno ceneje, če je sploh kaj plačal.

Nadvojvodova smrt je, kot kaže, konfesionalni pritisk ptujskih mestnih oblasti začasno prenesla z evangeličanov na katolike, zato so se slednji 6. novembra 1591 obrnili na regenta nadvojvoda Ernesta ter Karlovo vdovo, nadvojvodinjo Marijo.⁷⁷ Odzvala sta se z napatitvijo verske komisije v mesto, ki pa naj bi ji Ptujčani zaprli mestna vrata, navajajoč *clausula Petri*,⁷⁸ »da je treba biti Bogu bolj poslušen kot človeku,« tako da se je morala vrniti, ne da bi opravila svoje delo. Po uspešnem odbitju komisije so Ptujčani za mestna svetnika znova nastavili že odstavljena evangeličana Gregorja Rentza in Hansa Schlaittererja, še štiri mesta v svetu pa so bila sproščena; eno od njih je morda zasedel Grübner. Katoliki so tako izgubili večino v mestnem svetu, ostal pa jim je mestni sodnik Hieronim Zunkho, verjetno zato, ker je bil z evangeličani pripravljen sodelovati.⁷⁹

Kaže, da je najkasneje proti koncu leta 1591 Ptuj sledil primeru Maribora, kjer so bili evangeličani v mestnih oblasteh utrjeni že več desetletij. Vendar je v času regenstva za ptujske evangeličane sledila tudi prva resnejša izguba, ko je Lautenschlager, dotlej predikant gospodov Stubenbergov, poleti leta 1593 postal deželnostanovski oziroma predikant Dravskopoljskega okraja ter se z Vurberka oziroma Ravnega polja preselil na Betnavo. S tem je duhovna oskrba za Ptujčane A. V. postala še malce bolj oddaljena, začeti so morali jezdit in se voziti na Betnavo ali pa v Radgono, predikanta pa je še redkeje zaneslo v mesto.

Vendar čeprav so Lautenschlagerjevi odhodi na Ptuj s preselitvijo na Betnavo postali še redkejši, niso bili Coblu in deželnoknežjim oblastem nič manjši trn v peti. O tem priča edini znani vir, ki se neposredno nanaša na predikantov obisk mesta. Regent nadvojvoda Maksimilijan je zaradi Lautenschlagerja, ki ga je videl na plačilni listi Wolfa Viljema barona Herbersteina, lastnika dvorca Betnava, le-temu 9.

⁷⁴ Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 134; Orožen, *Das Bisthum*, str. 37.

⁷⁵ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 106.

⁷⁶ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 48.

⁷⁷ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 58, str. 28.

⁷⁸ Strohmeyer, *Svoboda politike*, str. 176.

⁷⁹ Winkelmann, *Die Zwischenregierung*, str. 88–89.

Lastnoročni podpis Georga Lautenschlagerja
(vir: StLA).

februarja 1595 ukazal, naj svojemu (*sic*) predikantu prepreči odhode na Ptuj in v njegovo pomirje, kjer da se s svojim »prepovedanim nekatoliškim delovanjem« vmešava v ptujskemu župniku »zaupane krščanske ovčice«. Če pa bi s tem nadaljeval, naj Herberstein predikanta kaznuje, sicer ga bo dal kaznovati sam.⁸⁰

Opozoriti velja, da je praktično neverjetno, da regent ne bi vedel, da sta tako predikant kot versko središče na Betnavi deželno stanovanjska, čeprav je zemljišče, na katerem je središče stalo, do leta 1589 res bilo Herbersteinova last.⁸¹ Prej je šlo za (demonstrativno) jezen odziv, ki (hote ali nehote) ni našel pravega naslovnika. Nad poverjenike dežele Štajerske si Maksimilijan očitno ni želel iti, za Welzerja, ki bi bil kot betnavski cerkveno-šolski inšpektor boljši naslov, pa morda, vsaj v tej funkciji, res ni vedel.

Vendar je na pisanje v pismu poverjenikom z dne 25. februarja odgovoril prav Welzer. Iz pisma je razvidno, da je Lautenschlager na Ptuj v tistem času odšel vsaj štirikrat, od tega dvakrat z Welzerjevo privolitvijo. Obakrat, da je umirajočemu plemiču podelil poslednje zakramente, in sicer Davidu pl. Idunspeugu ter Sigmundu pl. Tattenbachu. V ostalih dveh primerih je na Ptuj odšel, ne da bi Welzer to vedel oziroma odobril. Tedaj je odšel krstiti otroka Karla Székelya, a so mu po župnikovem ukazu vstop v mesto preprečili, otroka⁸² ptujskega zdravnika dr. Krištofa Wexiusa⁸³ pa mu je uspelo krstiti, ko so ga v mesto, z vednostjo oziroma pristankom mestnega sodnika, prepeljali skritega na vozu. Welzer je poudaril, da ljudje svoje duhovne potrebe večidel zadovoljujejo z obiski Betnave in tam tudi pokopavajo svoje rajnike, kar se je vsekakor moralo nanašati tudi na ptujske evangeličane. Glede regentovega pisma Herbersteinu se Welzer ni razburjal, ampak le zapisal, da predikant ni baronov temveč deželno stanovanjski, zato naj nadvojvoda pritožbo pošlje poverjenikom. Lau-

tenschlager pa je vsaj do julija 1596 še naprej občasno odhajal na Ptuj.⁸⁴

Najkasneje tedaj, v času vrnitve nadvojvoda Ferdinanda II. v nižjeavstrijske dežele, so bili ptujski evangeličani dokončno primorani odhajati k bogoslužjem na Betnavo ali v Radgono. Proti koncu stoletja pa so v mestu začele krožiti govorice, da je bogoslužja po domovih začel opravljati kar nekdo od prebivalcev mesta, namreč deželni fizik dr. Wexius. Čeprav je obtožbe katolikov, češ da si želi postati predikant, ostro zavrnil in so se zanj zavzeli tudi poverjeniki, je bil leta 1599 izgnan iz mesta. Odšel je v Gradec, kjer je nadaljeval z delom kot deželno stanovanjski zdravnik.⁸⁵

Na tem mestu si velja zastaviti vprašanje o resničnosti podanih obtožb. Zagotovo niso bile povsem iz trte izvite, a so zagotovo bile prenapihnjene. Obiski zdravnika na domu so bili namreč povsem običajni in čeprav ni moč preveriti, kaj se je tedaj dogajalo za zaprtimi vrati, kaj več kot par besed tolažbe namenjenih bolnim ter umirajočim in njihovim družinam, podprtih s kakšnim izrekom iz Sv. pisma, verjetno tudi ne. O tem, kako podobne so si v teh primerih bile tolažilne besede zdravnika in predikanta pa je moč bolj kot ne zgolj ugibati.

Še pred zdravnikovim izgonom sta izpričana še dva ptujska študenta na protestantski univerzi: leta 1598 sta bila v Jeni imatrikulirana Maksimilijan Plesch⁸⁶ in že omenjeni Ehrenreich (Honorius) Homelius.⁸⁷

Protireformacija leta 1600

Izgonu Wexiusa so jeseni 1599 sledila nadaljnja prizadevanja znova (enkrat po nastopu nadvojvoda Ferdinanda II.) povsem katoliških ptujskih mestnih oblasti za izgon čimveč evangeličanov. Mestni sodnik Janez Schwarz je vsaj 17. septembra in 12. novembra predse citiral več meščanov in od njih zahteval, naj se izrečejo glede veroizpovedi. Za augsburško se je novembra, kot kaže, opredelil zgolj trgovec Jurij Sorger. Dali so mu štirinajst dni časa, da se spreobrne in mu, ker se ni, zaprli prodajalno ter odvzeli trgovsko pravico. Slednje ali vsaj protireformacija je zalegla, saj je v letih 1605–1606 izpričan kot ptujski mestni sodnik,⁸⁸ seveda katoliški. Tudi Danijel Himelstei-

⁸⁰ StLA, LAA, XI/51 Windenau, Ukaz nadvojvoda Maksimilijana Wolfu Viljemu baronu Herbersteinu glede odhodov dravskopoljskega predikanta na Ptuj, 9. februar 1595, Gradec.

⁸¹ Oman, *GZM* 38/10, str. 31.

⁸² Morda Wolfganga Friderika Vexiusa s Ptujja, ki se je v poletnem semestru leta 1606 vpisal na študij na protestantski univerzi v Leipzigu (Erler, *Matrikel der Universität Leipzig*, str. 481).

⁸³ Tudi Vuexio. Kaže, da je njegovo polno ime bilo Janez Krištof. Za deželnega fizika na Ptujju je bil imenovan spomladi 1593, pri tem pa je bilo lekarnarju Grübnerju naloženo, naj mu ob nastopu službe pomaga (StLA, V/222, RE 1593, fol. 292v in 297r).

⁸⁴ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 196 in 281, str. 130–131 in 203; Mlinarič, *GZM* 35, 1596, julij 2., Maribor, str. 129; Winkelmann, *Die Zwischenregierung*, str. 89.

⁸⁵ StLA, LAA, V/67, E 1599, fol. 136r; Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 701 in 724, str. 539 in 556; Winkelmann, *Die Zwischenregierung*, str. 89–90.

⁸⁶ Morda v sorodu s klobučarjem Lukom Plöschom (Plesch) iz sredine 16. stoletja, z Matejem Plöschom (Plesch) iz poznega 16. stoletja ali z leta 1626 umrlim Vidom Pleuschom (Zadavec, *Ptujski meščani*, str. 220 in 222).

⁸⁷ Mentz in Jauernig, *Die Matrikel der Universität Jena*, str. 165 in 240.

⁸⁸ Kaže, da je bil poročen z Ano, katere priimek ni znan. Leta 1618 je izpričan kot mestni svetnik in cerkveni ključar pri

ner⁸⁹ pri nekih volitvah ni želel priseči kot katolik, vendar je bil pripravljen obiskovati cerkev, če bi mu le obhajilo podeljevali pod obema podobama, nakar je bil napoten na pogovor k župniku. Mestne oblasti so že tudi preverjale veroizpoved tistih, ki so se na Ptuj želeli nastaniti.⁹⁰

Temu uvodu je kmalu sledila prva protireformacijska vizitacija v mestu po letu 1587, in sicer med 15. in 20. januarjem 1600, po vizitaciji Maribora in uničenju verskega središča na Betnavi. Odpora tudi na Ptuj ni bilo. Mestni sodnik in svet sta (proti)reformacijsko komisijo pričakala na dravskem mostu in njenemu predstojniku, sekovskemu škofu in salzburškemu generalnemu vikarju Martinu Brennerju, predala ključje mesta. Komisija je med 17. in 20. januarjem izvedla običajne ukrepe proti evangeličanom v mestu in za obnovo katoliškega verskega življenja. Med zaslišanjem meščanov in meščank po njihovi veroizpovedi so komisarji sicer našli kar 60 ljudi, ki so jih spoznali kot povsem ali »delno luteranske«, a jih je škofu uspelo »prepričati« v spreobrnitev in h katoliški meščanski prisegi, le nekatere ženske so še vztrajale v A. V. Kljub temu jim je Brenner dovolil ostati v mestu, tudi svoji gostiteljici Marjeti Marenzi, ženi trgovca z voli Bernarda, nekdanjega katoliškega mestnega sodnika.⁹¹ Iz mesta so bili tako zvečine izgnani le nekateri plemeniteni meščani, ki so odločno javno vztrajali v svoji veri, med ostalimi redki izgnanci pa je bil tudi Jožef Schauer z družino.⁹² Spremembe v mestnih oblasteh niso bile potrebne, le župnik Cobel je postal mestni odvetnik, tj. zastopnik deželnega kneza v mestnem svetu. Prav tako ni na Ptuj umanjkal demonstrativni sežig prepovedanih evangeličanskih tiskov.⁹³

Ptujska protestantska skupnost v zgodnjem 17. stoletju

Vsled števila 60 (odraslih) evangeličanov in evangeličank na Ptuj na začetku leta 1600, čeprav se jih je večina spreobrnila, relativno dolgo vztrajanje⁹⁴

sicer vse manjše ptujske evangeličanske skupnosti v zgodnje 17. stoletje ne preseneča. Že zato, ker je več evangeličankam nadaljnje bivanje v deželnoknežjem mestu dovolil sam salzburški generalni vikar. Podobno stanje je bilo v sosednjem Mariboru, kjer pa je bilo meščanov in meščank A. V. vsaj leta 1595 predvidoma trikrat⁹⁵ več kot pet let kasneje na Ptuj.

Dve leti po vizitaciji, ki je brez dvoma bila vrhunec njegovih dvajset let trajajočih protireformacijskih prizadevanj, je župnik Cobel umrl in jeseni leta 1602 je ptujsko župnijo prevzel Janez Ripscher oziroma Ripser.⁹⁶ Konec istega leta je prišlo tudi do formalne samorazpustitve Dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi, že aprila pa je predikant Georg Lautenschlager vzel slovo od Štajerske. Natančneje od Vurberka, kamor se je vrnil kmalu po uničenju Betnave (tedaj se je zatekel k Offu baronu Teuffenbachu v Rače), potem ko se je najprej zadrževal nekje na Ptujem polju.⁹⁷ Povsem verjetno je, da so njegova vnovična bogoslužja na Vurberku spet obiskovali tudi ptujski evangeličani in evangeličanke. Kasneje si je skupnost morala pomagati sama ali obiskovati bogoslužja na sosednjem Madžarskem, čeprav je to bilo prepovedano že leta 1603.⁹⁸ Najverjetneje so k bogoslužjem odhajali v Prekmurje, morda tudi v Medžimurje.⁹⁹ Zgolj v letih 1627–1628 je na Dravskem polju izpričano delovanje kriptopredikanta, nekega Georga, bojda Šlezijca, ki se je izdajal za krojača.¹⁰⁰ Poročil o njegovem delovanju na Ptuj ni, a možnosti ne kaže povsem izključiti, saj je majhna evangeličanska skupnost v mestu izpričana tudi kasneje.

Nasploh je lahko bil izgon že enega samega evangeličana zelo dolgotrajen proces, kot kaže primer deželnotanovskega lekarnarja Sebastijana Grübnerja. Še leto dni po vizitaciji je vztrajal v mestu ter deželi in si 18. januarja 1601 od deželnih stanov izprosil prenos lekarne v Varaždin,¹⁰¹ deželnega kneza pa prosil, naj mu zato dovoli na Ptuj ostati še pet ali šest tednov. Prošnja je bila zavržena, a Grübner je še

mestni župnijski cerkvi sv. Jurija (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 278).

⁸⁹ Tudi Himbelsteiner oziroma Himelstainer, leta 1607 izpričan kot deželni poštar na Ptuj. Umrl je leta 1638 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 116).

⁹⁰ Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 87–88.

⁹¹ Družina Marenzi oziroma Marenzo, Marenz ali Morenz je izvirala iz Bergama in je najkasneje od sredine 16. stoletja sodila k največjim veletrgovcem na Ptuj. Marjetin mož Bernard je bil v devetdesetih letih 16. stoletja že katolik in tudi plemeniten. Mestni sodnik je bil leta 1596 (Pickl, *Pomen Ptuja*, str. 476 in 480; Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 91; Valentinič, *Italijenske Kaufmannsfamilien*, str. 104).

⁹² StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Jožeta Schauerja poverjenikom dežele Štajerske za priporočila ob njegovem izgonu iz dežele, s.d. [arh. pripis 1601].

⁹³ Winkelmann, *Vernichtung*, str. 94–95.

⁹⁴ Pri zapisu, da so Ptujčani dali še leta 1602 na nov zvon cerkve sv. Jurija narediti podobe Luthra, Kalvina in Melanchtona, gre za Slekovečovo nekritično povzemanje Johanna (Jako-

ba) Rosolenz (prim. Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 91–92), prošta v Stainzu. Rosolenz je zvon namreč omenil v polemiki na poročilo Davida Rungiusa, profesorja Sv. pisma v Wittenbergu, iz leta 1601 o »tiranskem papističnem preganjanju sv. evangelija na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem« (*Bericht und Erinnerung von der Tyrannischen Bapstischen Verfolgung des heil. Evangelii in Steyermark, Kärnten und Krain*), pri čemer je del (proti)obtožb moral Rosolenz kasneje pred štajerskimi poverjeniki prekljcati (Ilwof, *Rosolenz*, str. 505–506). Ptujski »evangeličanski zvon« je tako le (proti)propagandna fikcija, pri čemer je bila na Ptuj gotovo umeščena le zato, ker je bilo mesto v Svetem rimskem cesarstvu od vseh nižjeavstrijskih morda najbolj znano.

⁹⁵ Oman, *Reformacija*, str. 357.

⁹⁶ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 56.

⁹⁷ Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 18.

⁹⁸ Strohmeier, *Svoboda politike*, str. 176.

⁹⁹ Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 95.

¹⁰⁰ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 42–43.

¹⁰¹ V Varaždinu je lekarno *K' zlatnom angjelu* (Pri zlatem angelu) odprl najkasneje leta 1603 in jo vodil do leta 1611 (Piasek in Piasek, *Varaždinsko zdravstvo*, str. 29).

precej dlje vztrajal v mestu oziroma, verjetneje, v njegovi okolici, kjer je imel posest. Tako je 15. maja 1604 izšel deželnoknežji ukaz, naj Grübnerja zaradi vstopa na Ptuj aretirajo in mu zasežejo posest, a je ostal brez haska. Nadvojvoda Ferdinand II. je dva tedna kasneje ukaz ponovil in okreplil z grožnjo 500 dukatov kazni. Do aretacije je nato prišlo, ko je Grübner hitel k smrtni postelji svoje (druge) žene. Vendar v mestni ječi ni preždel pet mesecev, kot je zapisal Erich Winkelmann, saj je bil izpuščen še pred 12. julijem 1604, saj si je izprosil izpustitev, da bi lahko obiskal svojega umirajočega sina, sicer katolika. Deželni knez mu je nato dal mesec dni časa, da zapusti mesto, a je Grübner še leta 1610 vztrajal vsaj v ptujski okolici, pa tudi kazen so mu znižali na 50 tolarjev.¹⁰²

Drug trn v peti katolikov je na Ptujju bila zasebna dekliška šola gospe Ane Totting z Majšperka, v kateri je potekal tudi evangeličanski pouk, tj. verouk. Šolo je vodil neki Wagmeister, katerega je nadvojvoda 20. junija 1603 župniku Ripscherju in ptujskemu glavar-

Nagrobnik Andreja Praunfalka († 1610) na južni zunanji steni cerkve sv. Jurija na Ptujju (foto: Damjan Lindental, 2016).

ju Hansu Sigmundu Aichhornu ukazal kaznovati z 10 ali 20 dukati, če bi imel posest oziroma z osmimi dnevi zavora ob kruhu in vodi, če bi bil brez nje. Neuspešno, šola je bolj ali manj naskrivaj (*Winkelschule*) delovala še vrsto let.¹⁰³

Tudi Brennerjeva vizitacija štajerskih župnij polti 1607 ni mogla mimo ostankov evangeličanske skupnosti na Ptujju ter njenih grobov pri in v župnijski cerkvi. Vizitacija leto kasneje pa je v ptujski župniji naštel 18 oseb, ki bi lahko bile A. V.¹⁰⁴

Kljub temu je ptujska evangeličanska skupnost do leta 1610 imela pred deželnim knezom, kot kaže, bolj ali manj mir. K ukrepanju ga je vzpodbudilo šele anonimno¹⁰⁵ poročilo o neurejenih verskih in političnih zadevah v mestu, ki jih je 11. februarja ukazal urediti, na Ptuj pa poslal komisijo, ki naj bi ureditev razmer nadzirala. Sprva naj bi bili predstavniki ptujskih mestnih oblasti zgolj citirani na zagovor v Gradec, a so se razmere izkazale za preresne. Še pred prihodom komisije je moral dvoru 16. aprila poročati tudi župnik Ripscher. Med drugim je poročal, da je v mestu ter okolici še živelo nekaj izpričanih evangeličanov: izven mesta živeči sin Krištofa Schauerja, Hans, ki naj bi kot »nemiren heretik« slabo vplival na ostale, Tomaž St(r)eibl, lastnik Draneka in Trnovca pri Slovenski Bistrici,¹⁰⁶ ki je v mestu preživel zime, gospa Ana Totting, ki je »več deklet lutrovsko vzgajala, med njimi mnoge meščanske hčere s Ptujja«, iz Gradca pregnantna proviantni mojster Zacharias Schmidt ter njegov svak, vojaški računovodja Waltersdorfer, ki naj bi v proviantni hiši tudi pridigala, in drugi. Moških naj bi bilo ob naštetih le še dva ali trije, žensk pa čez dvajset, od katerih naj bi se jih več občasno vozilo k bogoslužjem na Madžarsko, ena pa je kljub odločnemu vztrajanju v A. V. obiskovala ptujsko župnijsko cerkev.¹⁰⁷

A težave je Ripscher imel zlasti s katoliki. Tako je poročal, da naj na Ptujju ne bi bilo več kot petnajst ljudi, ki so redno hodili k spovedi in se držali postnih dni, čeprav se je kasneje izkazalo, da je bila številka vsaj enkrat višja. Poseben uspeh tudi to ni bil. Obenem anonimno poročilo tudi o župniku ni imelo dosti lepih besed. Čeprav naj bi bil pobožen mož, naj bi ljudem tudi marsikaj spregledal. Zlasti kršitve posta, glede katerih je Ripscher poročal, da se Ptujčani mesu niso bili pripravljene odpovedati, enako kot ne trgovanju ob nedeljah in ostalih praznikih, kar naj bi tudi mestne oblasti mirno dopuščale. Tudi mestni svétniki naj bi se le redko udeleževali bogoslužij, ko pa so se jih, niso sedeli na svojih častnih

¹⁰³ Loserth, *Akten 1600–1637*, št. 1494, str. 284; Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 44, 47 in 49.

¹⁰⁴ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 60–61.

¹⁰⁵ Morda je avtor bil kak ptujski kaplan ali beneficiat, morda pa ptujski zdravnik mag. Matija Astius (prav tam, str. 63).

¹⁰⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 102; Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 90 in 95.

¹⁰⁷ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 44–46.

¹⁰² Loserth, *Akten 1600–1637*, št. 1416 in 1518, str. 238 in 348; Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 44 in 48.

mestih v kornih klopeh, temveč so se »skrivali po kotih« in zmerjali čez (pravoverne) katolike. Med njimi mestni svetnik in suknostriznik Matej Krabath,¹⁰⁸ ki naj bi dejal, da so romarji v Mariazell norci, papež pa antikrist. Ripscher je poročilo lahko le resignirano zaključil z *in summa, pessimus status in omnibus*.¹⁰⁹

V odgovor nanj je iz Gradca 10. maja prišel ukaz Ferdinandovega brata, deželnega namestnika nadvojvoda Maksimilijana Ernesta, naj se kršiteljem da čas do praznika sv. rešnjega telesa, da se popravijo. Po zaslišanju naj bi kaznovali le tiste, ki so kršili post, politične razmere na Ptujju pa naj bi uredila komisija v mestu samem. Hkrati je bilo zabeleženo, da je v mestu 14 izpričanih evangeličanov in evangeličank. Med njimi je morda bil tudi gostilničar in trgovec Rupert Herbst.¹¹⁰ Vendar je bila komisija sestavljena šele 5. junija, potem ko so Ptujčani očitno odreagirali povsem pišmeuhovsko, in sicer iz deželnoknežjih svetnikov Janeza Kristofa barona Tattenbacha, sina že omenjenega Sigmunda, ter dr. Christoph Breitingerja (Preitinger), mariborskega vikarja Jurija Pileatorja in ptujskega glavarja Aichhorna.¹¹¹

V mesto je komisija prispela 18. avgusta in se najprej lotila izpričanih evangeličanov ter evangeličank in jih natančno izprašala po enotnem obrazcu: če so meščani, s katero obrtjo se ukvarjajo, če so bili prisotni ob vizitaciji leta 1600, kako so se izrekli tedaj, zakaj niso držali svojih obljub, če hodijo k predikantom na Madžarsko, zakaj se ne držijo posta, če so v političnih zadevah poslušni, kdo jih odvrča od spreobrnitve, na kakšen način, za katero veroizpoved se izrekajo sedaj, če v času bogoslužij poslušajo, če berejo evangeličanske knjige ali jim jih prebirajo drugi, kdo jim jih prebira, ter če sploh imajo takšne knjige. Po tem obrazcu so med 19. in 24. avgustom najprej izprašali 25 izpričanih evangeličanov, nato 80 tistih, ki niso hodili k spovedi, nazadnje pa še podobno število ljudi z drugimi prekrški.¹¹²

Od izprašanih evangeličanov so štiri vdove izjavile, da želijo za zmeraj ostati pri svoji veroizpovedi, le vdova Marenzi, ki je kljub posesti evangeličanskega molitvenika za vse praznike hodila k maši, je dejala, da jo je od spreobrnitve v katolištvo odvrčalo zgolj srce. Podobno so izjavile tudi druge ženske, ki so močno prevladovale med izprašanimi. Med njimi sta bili tudi Magdalena Schauer in ena s priim-

kom Dilanzi.¹¹³ Več žensk je priznalo, da obiskujejo bogoslužja na Madžarskem, le ena, ki se je pisala Tillmann,¹¹⁴ je dejala, da ji je to predalec in da zato hodi v ptujsko cerkev. Spreobrniti se je bila pripravljena zgolj ena, ki pa je o tem najprej želela povprašati ljudi, ki jim je zaupala. Moški, javno izpričani pripadniki augsburške veroizpovedi, so bili medtem zgolj trije ali štirje.¹¹⁵ Od teh je bil računovodja Waltersdorfer že na smrtni postelji in ko je 31. avgusta umrl, so komisarji pikro zapisali, da je »že iz sveta odšel v pekel«. Tudi njegov svak, proviantni upravitelj Zacharias Schmidt, se ni zglasil pred komisijo niti prišel v mesto, saj je sodil pod krajiško upravo. Enako je bilo s Hansom Schauerjem, ki se ni zglasil, ker je bil vojak in bojda še poplemeniten. Kazni, ki so sledile, so bile zvečine izgon. Tako je morala vdova Marenzi v roku treh dni zapustiti mesto, v dveh tednih pa nadvojvodove dežele. Osemnajstim drugim ženskam je bilo danih šest tednov in trije dnevi za spreobrnitev, štirim pa do novega leta, da so za navset lahko povprašale svoje može ali druge ljudi. Tudi Schauer je bil izgnan iz mesta, pozabili niso tudi na Grübnerjevo denarno kazen.¹¹⁶

Denarna kazen 10 do 20 tolarjev je bila predvidena tudi za posest evangeličanskega tiska, ki pa ga komisija prav veliko ni našla. Tudi njegovo uničenje je bilo nekonvencionalno, saj sta dr. Breitinger in župnik Ripscher košaro s knjigami z mostu vrgla v Dravo, namesto da bi tiske dala sežgati. Med njimi je bilo tudi Sv. pismo, ki ga je namesto svojega bolnega moža Avgušтина komisiji predala Ana Türk, za posest pa so jo oglobili s kar 40 tolarji.¹¹⁷ Komisija je bila opozorjena tudi na deklisko šolo Ane Totting, in sicer s strani mestnega učitelja Tobija Krabatha. Ker pa se je Wagmeister, ki je šolo upravljal, izkazal kot pravoveren katolik, jo je komisija zgolj ukazala preurediti v javno, njega pa pustila, da jo vodi. O Ani Totting komisija ni zapisala ničesar. Je pa odstavila Krabathovega (domnevnega) sorodnika v mestnem svetu, ki je zmerjal čez romarje ter papeža, in ga zamenjala z Janezom Krstnikom Lampertitschem.¹¹⁸

Pred odhodom s Ptuja 3. septembra je komisija izdala tudi novi (proti)reformacijski red. Vsakdo se je moral odslej kot pravoverni katolik izkazati s spovednim lističem, v času bogoslužij so morala biti vsa mestna vrata zaprta, vse delo in trgovanje ustavljeno. Kdor bi v tem času nakupoval izven mesta, so mu

¹⁰⁸ Joseph von Zahn je menil, da je bil morda Wagmaistrov (priženjeni) sorodnik (Zahn, *Zur Geschichte*, str. 21). Umrl je leta 1618 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 148).

¹⁰⁹ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 45.

¹¹⁰ Če to drži, je kasneje postal predan katolik, saj je leta 1627 financiral gradnjo novega oltarja v ptujski župnijski cerkvi sv. Jurija, cerkvi sv. Janeza na Humu pri Ormožu pa je v oporoki volil sliko sv. rešnjega telesa. Rupert je v zakonu z Dorotejo, roj. Pikhärdi, imel vsaj hči Magdaleno (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 115).

¹¹¹ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 45–46.

¹¹² Prav tam, str. 46; Loserth, *Akten 1600–1637*, št. 1904, str. 590–591.

¹¹³ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 65. Morda je bila v sorodu z Jurijem Dillanzom, roj. ok. leta 1572 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 59).

¹¹⁴ Oziroma, verjetno, Thielman. Morda je bila v sorodu z Janezom Ignacem († 1630), Petrom († 1646) ali Pavlom (roj. ok. 1609) Thielmanom (prim. prav tam, str. 291).

¹¹⁵ Morda tudi Tomaž St(r)ieibl (Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 97).

¹¹⁶ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 46–47.

¹¹⁷ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 65.

¹¹⁸ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 47; Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 160.

morali zaseči nakup. Omejena je bila tudi prodaja mesa, ključavničarji in skrinjarji pa so morali ustanoviti bratovščini in si za procesije narediti prapor s križem. Njihove pritožbe, češ da je to zaradi njihove maloštevilnosti¹¹⁹ predrago, je komisija zavrnila. Njenemu odhodu je sledila kopica prošenj in pritožb čez njene odločitve.¹²⁰

V Gradec so pritožbe prispele, še preden je deželni namestnik 13. oktobra prejel poročilo komisije. Tudi o dogajanju na Ptujju so mu morali ustno poročati še preden je komisija mesto sploh zapustila, namreč 23. ali 24. avgusta. Z delom komisije nižjeavstrijska vlada ni bila zadovoljna in je imela ravnanje komisije za pretirano. Iz vladnih zadržkov je razvidno, zakaj so se evangeličani, zlasti pa evangeličanke, v mestih in trgih sploh lahko obdržali. V Gradcu so bili namreč še posebej nenaklonjeni temu, da bi poročene evangeličanke same izgnali iz mesta in dežele, zato so od komisije zagrožene kazni preklicali, Ripscherju in Aichhornu pa pojasnili, da je bil izgon mišljen kot zastraševalno sredstvo, da bi ženske čim prej spreobrnil v katolištvo. Prav tako je vlada vdovam rok za spreobrnitev podaljšala do velike noči. Posebno pozornost je posvetila zlasti stari vdovi Schauer, morda res Kristofovi vdovi, kot je menil Erich Winkelmann, ki da sploh ni več nikamor mogla. Vlada je znižala tudi denarne kazni, čeprav so jih mnogi meščani že plačali. Med njimi še kar ni bilo Grübnerja, ki pa so mu kazni le znižali na desetino prvotne. Povsem drugače je bilo glede evangeličanskih tiskov, zaradi katerih je vlada grajala komisijo, ker jih je dala vreči v reko namesto (za večji psihološki učinek) sežgati. Je pa bil kazni 40 tolarjev za posest prepovedane izdaje Sv. pisma oproščen Avguštín Türk, ki je bil hkrati spoznan za pravovernega katolika. Biblijo naj bi v njegovo hišo spravil neki lekarnarski (verjetno Grübnerjev) pomočnik še v času bolezni njegove prve žene.¹²¹ Očitno je torej bila vsaj ona evangeličanka, najverjetneje pa vsaj nekoč tudi Avguštín. Vlada je ptujskim mestnim oblastem ukazala na miru pustiti tudi Hansa Schauerja, saj je kot vojak že osemnajst let služil v spopadih z Osmani in Benetkami.¹²²

A tudi dekreti komisije, ki jih vlada ni preklicala, dolgo niso bili spoštovani, brez dvoma prav zaradi vladnega posredovanja. Posledično je 17. maja 1611 nastalo še eno pismo, v katerem je avtor (ali več njih) tožil tudi, da se je na Ptuj vrnilo kršenje posta in siceršnje pomanjkljivo obhajanje praznikov. Do župnika nihče ni kazal spoštovanja, mimo njega so nastavili tudi špitalskega mojstra. Vendar ne gre spregledati, da Ripscherja komisija tudi ni nastavila za mestnega odvetnika, kot je bilo v navadi, temveč je

funkcijo opravljal Hermann Aichhorn. Z župnikom sta 20. decembra 1611 deželnoknežjim oblastem pojasnjevala dogajanje okoli dekliške šole, kar bi sicer morala storiti že, ko je 13. septembra izšel prvi tozadnevni ukaz. V šoli je očitno tako še vsaj do konca leta 1611 potekal pouk (tudi) za evangeličanske mestne hčere, od katerih sta bili dve v skrbništvu gospe Ane Totting. Potem ko so deželnoknežje oblasti enkrat pred 26. februarjem 1612 ukazale njen izgon s Ptujja, se je gospa Totting zgolj umaknila v Majšperk, omenjeni dekleti pa morda vzela s seboj.¹²³

Konec leta 1615 ali v začetku naslednjega je v Gradec s Ptujja prispelo novo poročilo o neurejenih političnih in verskih zadevah v mestu. Med kršitelji posta ter tistimi, ki niso hodili k spovedi, sta bila tudi Rupert Herbst in Avguštín Türk. Poročilo je hkrati izpostavilo več izpričanih evangeličank, in sicer en zakonski par, trinajst poročenih žena in dve vdovi, skupaj šestnajst žensk in enega moškega. Dve naj bi bili poleti 1615 pri spovedi pri predikantu na Madžarskem. Poimensko so izpričane le tri evangeličanke: Barbara, žena lekarnarja Jerneja Zimmermanna,¹²⁴ Magdalena Schauer in vdova Marenzi. Poročilo je še posebej izpostavilo Magdaleno Schauer, v kateri naj bi evangeličanke v mestu imele celo svojo pridigarico – seveda ne v istem smislu, kot je bil deželnostanovski predikant Georg Lautenschlager.¹²⁵

Ripscher je 22. februarja 1616 navedbe poročila v celoti potrdil, a pred veliko nočjo ni želel ukrepati, da bi morda dotlej še kdo prenehal s kršitvami. Seznam kršiteljev posta in tistih, ki niso hodili k spovedi, se je res bistveno zmanjšal, evangeličank pa nadaljnja ohranjenost komunikacija med vlado in mestom ni več omenjala. Šele 16. novembra 1616 je iz Gradca za župnika in mestnega odvetnika prišel ukaz, da morajo mestne oblasti gospo Ano Totting ob plačilu desetega denariča izgnati s Ptujja, če se ne bo že enkrat spreobrnila. Ker se to še kar ni zgodilo, je 26. januarja 1617 sledil vnovični ukaz za njeno spreobrnitev ali izgon, a je še isto leto umrla. Kot pokojna je Ana Totting omenjena 26. septembra, ob pripisu, da je »po vsem svetu znano«, da je do smrti na Ptujju in v Majšperku vodila »seksaške« *exercitia*, tj. evangeličanski pouk za dekleta.¹²⁶

V naslednjih letih so evangeličanke in evangeličani na Ptujju omenjeni le še parkrat, najprej le posredno. Leta 1622 se je tako v mestu pojavil Jakob Greif iz Nürnberga, trgovec z evangeličanskimi tiskami, ki ga je vlada ukazala zajeti in spraviti v Gra-

¹²³ Prav tam, str. 49.

¹²⁴ Loserth, *Geschichte*, str. 237. Jernej Zimmerman († 1625) je vodil lekarno *Pri zlatem jelenu*, za službo je štajerske deželne stanove zaprosil leta 1609. Z Barbaro sta imela vsaj tri otroke, ki so Jerneja preživeli: Jurij Andrej, Matija in Marija Elizabeta. Leta 1612 je Jernej izpričan kot mestni sodnik (Zadavec, *Ptujski meščani*, str. 326), torej je najkasneje dotlej že moral (vsaj navzven) sprejeti katoliško vero.

¹²⁵ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 49 in 52.

¹²⁶ Prav tam, str. 49–51.

¹¹⁹ Mlinarič, *Ptujjska župnija*, str. 65.

¹²⁰ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 47–48.

¹²¹ Zahn, *Zur Geschichte*, str. 21.

¹²² Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 48.

Nagrobnik Jurija Andreja barona Herbersteina († 1628) na južni zunanji steni cerkve sv. Jurija na Ptujju (foto: Dejan Zadavec, 2017).

dec. Dne 23. maja 1623 pa so neimenovani dediči družine Schauer prosili za oprostitev plačila desetega denariča in sprostitev zasežene dediščine po, kot kaže, evangeličanskih sorodnikih, morebiti Hansu ali Magdaleni. Novo poročilo o stanju na Ptujju je bilo iz mesta vladni poslano leta 1626. Čeprav se razmere še kar niso izboljšale, poročilo evangeličank ne omenja več. Poročilu je sledil vnovičen prihod komisije, ki je meščanom naložila novo reformacijsko odredbo ter odstavila nesposobnega mestnega odvetnika Aichhorna.¹²⁷

Na tem mestu velja omeniti še (predvidoma) evangeličanske nagrobnike, ki se nahajajo na zunanjih stenah cerkve sv. Jurija, in so nastali v 17. stoletju: dveh mestnih svetnikov, Andreja Praunfalka,¹²⁸ umrlega 24. maja 1610, ter Jurija Tradnerja,¹²⁹ umr-

lega 9. septembra 1612, in Jurija Andreja barona Herbersteina,¹³⁰ umrlega 8. februarja 1628.

V letu Herbersteinove smrti se je tudi na Štajerskem začel izgon evangeličanskega plemstva.¹³¹ Med izgnanimi plemiči so se znašli tudi člani vurberške linije gospodov Stubenbergov, ki je gosposčino in grad Vurberk sicer prodala že leta 1616, z izjemo kapelice in pokopališča.¹³² Na Štajerskem, na ptujskem Spodnjem dvoru, je ostal le še (vsaj navzven) v katoliško veroizpoved spreobrnjeni Franc,¹³³ ki je dotlej že sklenil mezalianso z lekarnarjevo vdovo Barbaro Zimmermann,¹³⁴ ki je najkasneje leta 1616 še omenjena kot evangeličanka. Otrok nista imela, Barbara pa je vnovič ovdovela 9. junija 1636.¹³⁵

Pred tem sta se morda udeleževala skrivnih evangeličanskih bogoslužij, ki so najkasneje jeseni leta 1631 še potekala v hiši, ki jo je na Ptujju imel Wolf Sigmund baron Herberstein, nečak¹³⁶ Wolfa Viljema z Bentave. Poleti in jeseni leta 1631 sta namreč cesarski tajni svet (štajerskemu deželnemu upravitelju) in ptujski župnik Ripscher (salzburškemu nadškofu) poročala o »javnem« branju »sektaških« pridige ter petju »lutrovskih« pesmi v hiši. Očitno je pritožbo čez ta *excessum*, ki naj bi jezil tudi baronove sosede, prvi poslal župnik, verjetno vladi v Gradec. Pridige (najverjetneje s strani koga od prisotnih) in petje naj bi v gospodinjstvu potekalo le v času baronove odsotnosti. Pridig in petja pa se ni udeleževala zgolj hišna služinčad, temveč tudi drugi, tako moški kot ženske. Med slednjimi je župnik izpostavil »eno zelo zoprno in zlo krivoverko« z vzdevkom Kalminicerka (*Kalminizerin*), ki naj bi tudi druge odvrčala od »prave vere«. Od Wolfa Sigmunda je Ripscher (*via* nadškof) zahteval boljši »katoliški red« v hiši ter mu očital, da je »katolik zgolj po imenu«, kar naj bi se kazalo pri neustreznem obhajanju oziroma neobhajanju verskih praznikov, pa tudi pri spovedi in obhajilu naj bi baron ne bil, vse odkar se je vrnil z Dunaja. Prav tako je cesarski tajni svet od deželnega upravitelja zahteval,

rediti njegova druga žena Sabina. Zapis imena njegove prve žene je preveč poškodovan, prav tako kot zapisi imen Jurijevih štirih otrok, dveh hčera in sinov.

¹³⁰ Najmlajši sin Wolfa Viljema barona Herbersteina, lastnika gradu Betnava, iz njegovega drugega zakona, z Elizabeto, roj. pl. Seenuß. Jurij Andrej je umrl v tujini, v braunschwejski vojaški službi med tridesetletno vojno (Kumar, *Geschichte*, str. 90).

¹³¹ Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 162.

¹³² Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 78.

¹³³ Leta 1606 vpisan na protestantsko univerzo v Jeni (Mentz, Jauernig, *Die Matrikel der Universität Jena*, str. 324). Ne gre za istega Franca, ki je Welzerju za novega predikanta na Betnavi predlagal Lautenschlagerja, saj je umrl še pred 29. oktobrom 1599 (Oman, *GZM 38/59*, str. 108).

¹³⁴ Umrla je leta 1639, pokopali so jo zraven njenega drugega moža, v grobnico v cerkvi minoritskega samostana na Ptujju (Zadavec, *Ptujski meščani*, str. 326).

¹³⁵ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 52.

¹³⁶ Kumar, *Geschichte*, str. 75 in 90. V letih 1619–1627 je bil Wolf Sigmund lastnik gosposčine Vurberk (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 78).

¹²⁷ Prav tam, str. 51.

¹²⁸ Po smrti žene Katarine, umrla v osemdesetih letih 16. stoletja, se je poročil z Marjeto, ki ga je preživela. Njuna deklška priimka nista znana. Z eno od njiju, najverjetneje s Katarino, je Andrej imel sina Kristofa, ki je očeta preživljal (Zadavec, *Ptujski meščani*, str. 228).

¹²⁹ Oziroma Tratner (prav tam, str. 295). Nagrobnik je dala na-

naj baronu ukaže pridige in petje končati, sicer bodo proti njemu ukrepali, vendar se med koncem avgusta in koncem oktobra 1631 ni zgodilo nič, zato je Ripscher (znova?) poročal salzburškemu nadškofu.¹³⁷

Za dogajanjem v hiši je očitno stala Suzana baronica Herberstein, podobno kot njena svakinja, žena¹³⁸ Janeza Jakoba barona Herbersteina v Slivnici vsaj leto poprej.¹³⁹ Cesarski tajni svet je leta 1630 preko štajerskega deželnega upravitelja bratoma ukazal iz »nekatoliške« družbe in krajev domov poklicati tudi njune¹⁴⁰ sinove.¹⁴¹ Kljub protireformaciji je tudi na Ptuj in v njegovi okolici augsburška veroizpoved torej še kar nekaj časa vztrajala v nekaterih plemiških in meščanskih družinah.

Da so veroizpoved prvenstveno ohranjale ženske, ne preseneča. Ne le da se jih ni spodobilo samih poditi iz dežele, kot drugod po Evropi namreč niso igrale izpostavljene javne in politične vloge, v kateri bi lahko ogrozile vladarjeve konfesionalne načrte.¹⁴²

Zadnja znana omemba evangeličanov na zgodnjenovoveškem Ptuj je iz leta 1655, ko je 16. junija eden od mestnih svetnikov poročal, da naj bi se v mestu »pred kratkim zadrževal heretik in tam zapeljeval ljudi«. Moža po imenu Schwarz so sicer nemudoma izgnali, vendar se je kmalu znova pojavil na Ptuj, pri sebi pa naj bi ga skrival mestni svetnik Wolf Lovrenc Lampertitsch, kar je ta zanikal. Vendar so svetnika istega leta oglobili, ker naj bi na jurjevo kršil post in kahal žganje, njegova žena pa naj bi izjavila, da sv. Jurij ni bil noben apostol.¹⁴³

¹³⁷ StLA, LAA, LR 382/2, Dekret cesarskih tajnih svetnikov štajerskemu deželnemu upravitelju glede lutrovskih pridig v hiši Wolfa Sigmunda barona Herbersteina na Ptuj, 28. avgust 1631; prav tam, Dekret cesarskih tajnih svetnikov štajerskemu deželnemu upravitelju glede lutrovskih pridig v hiši Wolfa Sigmunda barona Herbersteina na Ptuj, 8. oktober 1631; prav tam, Poročilo ptujskega župnika Janeza Ripscherja salzburškemu nadškofu zaradi sektaških pesmi in pridig v hiši Wolfa Sigmunda barona Herbersteina na Ptuj, 30. oktober 1631, Ptuj.

¹³⁸ Helena, roj. baronica Schiffer, ali pa že Katarina Salome, roj. pl. Starchenberg (Kumar, *Geschichte*, str. 77).

¹³⁹ StLA, LAA, LR 382/1, Dekret notranjeavstrijske vlade štajerskemu deželnemu upravitelju glede lutrovskih pridig pri Hansu Jakobu baronu Herbersteinu, 13. maj 1630, Gradec; prav tam, Ukaz slivniškemu župniku glede lutrovskih pridig pri baronici Herberstein, 15. maj 1630, Gradec.

¹⁴⁰ Wolf Sigmund je imel s Suzano, roj. pl. Teuffenbach, sinova Janeza Kristofa in Jurija Ahaca, Janez Jakob pa s svojo prvo ženo Heleno sina Janeza Ernsta (Kumar, *Geschichte*, str. 76–77).

¹⁴¹ StLA, LAA, LR 382/1, Dvorni dekret cesarskih tajnih svetnikov štajerskemu deželnemu upravitelju glede sinov bratov Wolfa Sigmunda in Hansa Jakoba baronov Herbersteinov, 22. maj 1630.

¹⁴² Asch, *Europäischer Adel*, str. 103–104.

¹⁴³ Lampertitsch je v Gradcu študiral pravo, vendar študija ni zaključil. Kljub temu je leta 1660 postal krvni sodnik deželnskega sodišča Hrastovec, kjer se je pokazal za zelo krutega preganjalca t. i. čarovnic (Hernja Masten, *Upravna dejavnost*, str. 231; Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 161).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv (Štajerski deželni arhiv)

LAA – Landschaftliches Archiv-Antiquum

V. Registratur

XI. Reformationsakten

XIII. Landrecht

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj

Arhiv mesta Ptuja

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Albrecher, Anton: *Die landesfürstliche Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark: Edition der Texte und Darstellung der Aussagen über die kirchlichen Zustände*. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XIII. Band. Graz:

Historische Landeskommision für Steiermark, 1997.

Album Academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII usque ad a. MDCII, volumen secundum. Halle: Maximilian Niemeyer, 1894.

Amon, Karl in Maximilian Liebmann: *Kirchengeschichte der Steiermark*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1993.

Asch, Ronald G.: *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit: Eine Einführung*. Köln, Weimar, Wien: Bohlau Verlag, 2008.

Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Engel, Christian: *Christliche Leich-Predigt Bey dem Begräbnis Des weiland Ehrenvesten, Großachtbarn vnd Hochgelahrnten Herrn Caspari Griebneri, Medicinæ Doctoris vnd vber die 40. Jahr wolbestallten vnd wolverdienten Stadt Physici zu Kempnitz [...]*. Leipzig: Henning Koler, 1635.

Erler, Georg (ur.): *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809 als Personen und Ortsregister bearbeitet und durch Nachträge aus den Promotionslisten ergänzt, I. Teil: die Immatrikulationen vom Wintersemester 1559 bis zum Sommersemester 1634*. Leipzig: Giesecke & Devrient, 1909.

Hermelink, Heinrich (ur.): *Die Matrikeln der Universität Tübingen, Erster Band: Die Matrikeln von 1477–1660*. Stuttgart: Druck und Verlag von W. Kohlhammer, 1906.

Hernja Masten, Marija: Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v 16. stoletju. *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 – Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru – Internationales Symposium Das Stadtrecht von Ptuj (Pettau) im mittel-europäischen Raum, Ptuj, 5.–7. november 1997* (ur.

- Marija Hernja Masten et al.). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2003, str. 27–45.
- Hernja Masten, Marija: Upravna dejavnost mestnega sveta Ptuj v času 1653–1655. *Studia Historica Slovenica: Mlinaričev zbornik I*, 5, 2005, str. 215–233.
- Hernja Masten, Marija: *Urbar gosposčine Gornji Ptuj 1597: arhivska obdelava vira in njegova znanstvena uporaba*. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2008.
- Höfer, Rudolf K.: *Die landesfürstliche Visitation der Pfarren und Klöster in der Steiermark in den Jahren 1544/1545: Edition der Texte und Darstellung zu Nachrichten über das kirchliche Leben*. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XIV. Band. Graz: Historische Landeskommision für Steiermark, 1992.
- Hozjan, Andrej: Ptuj – vojnoinformacijsko in vojno-poštno križišče štajerskega Podravja v 16. stoletju. *Ptujski zbornik VI/1* (ur. Bojan Terbut et al.). Ptuj: Zgodovinsko društvo Ptuj, 1996, str. 535–556.
- Hozjan, Andrej: Ptuj in deželna oblast: prispevek o odnosih med mestno in deželno upravo v 16. stoletju. *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 – Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru – Internationales Symposium Das Stadtrecht von Ptuj (Pettau) im mitteleuropäischen Raum*, Ptuj, 5.–7. november 1997 (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2003, str. 13–25.
- Hozjan, Andrej: Vojak na krajini: prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V/1* (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ormož: Občina Ormož, 2005, str. 227–245.
- Hozjan, Andrej: Zapisniki uprave mesta Varaždina in slovenski prostor. *Zbornik soboškega muzeja* 4, 1995, str. 221–225.
- Ilwof, Franz; Rosolenz, Johannes R. *Allgemeinde Deutsche Biographie*, 53. Band: Paulitschke–Schets. Leipzig: Duncker & Humblot, 1907, str. 504–507.
- Kumar, J[oseph] A[ugust]: *Geschichte der Burg und Familie Herberstein in drei Theilen: Dritter Theil – Die jüngeren, von Andreas von Herberstein und Ursulen von Teufenbach entsprossen, Linien*. Wien, 1817.
- Loserth, Johann: *Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II. (1578–1590)*. Fontes Rerum Austriacarum, Diplomataria et Acta, Band L. Wien: Historische Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1898.
- Loserth, Johann: *Akten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Erster Theil: Die Zeiten der Regentschaft und die Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums in Innerösterreich 1590–1600*. Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, Diplomataria et Acta, Band 58. Wien: Historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1906.
- Loserth, Johann: *Akten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Zweiter Theil: Von der Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums bis zum Tode Ferdinands II. 1600–1637*. Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, Diplomataria et Acta, Band 59. Wien: Historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1907.
- Loserth, Johann: *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*. Stuttgart: Verlag Cotta, 1898.
- Loserth, Johann: *Geschichte des altsteirischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg*. Graz, Leipzig: Verlag von Ulr. Moser's Buchhandlung (J. Meyerhoff), 1911.
- Matschinegg, Ingrid: *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500–1630): Regionale und soziale Herkunft – Karrieren – Prosopographie* (doktorska disertacija, tipkopis). Graz: Geisteswissenschaftliche Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz, 1999.
- Mentz, Georg in Reinhold Jauernig (ur.): *Die Matrikel der Universität Jena: Band I: 1548 bis 1652*. Jena: Verlag von Gustav Vischer, 1944.
- Mlinarič, Jože: *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1588–1600, I*. Gradivo za zgodovino Maribora, XXXIV. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2009.
- Mlinarič, Jože: *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1589–1602, II*. Gradivo za zgodovino Maribora, XXXV. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2010.
- Mlinarič, Jože: Ptujska župnija v času reformacije ter protireformacije in katoliške preнове. *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 – Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru – Internationales Symposium Das Stadtrecht von Ptuj (Pettau) im mitteleuropäischen Raum*, Ptuj, 5.–7. november 1997 (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2003, str. 47–73.
- Mlinarič, Jože: Turki in Maribor v prvi polovici 16. stoletja ter družina Willenrainerjev. *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosede* (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 251–271.
- Oman, Žiga: *Dokumenti o reformaciji in protireformaciji v Mariboru 1589–1607: kritična objava arhivskih dokumentov*. Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVII. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012.
- Oman, Žiga: *Evangeličanska postojanka pri gradu*

- Betnava pri Mariboru 1582–1600, III.: kritična objava arhivskih dokumentov.* Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVIII. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2013.
- Oman, Žiga: *Evangelicanski Maribor – mesto in njegova okolica v času reformacije: besedilo razstave = Evangelisches Maribor – Die Stadt und ihre nähere Umgebung in der Reformationszeit: Ausstellungstext = Evangelical Maribor – The Town and its Surroundings in the Reformation Period: Exhibition Text.* Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012.
- Oman, Žiga: Reformacija na Dravskem polju: zgodnjenovoveške skupnosti augsburške veroizpovedi med Mariborom in Ptujem. *Stati inu obstatu: revija za vprašana protestantizma* 19–20, 2014, str. 348–365 in 442–443.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant: Theil 1. Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate Marburg, Mährenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkowitz.* Margburg [Maribor]: Verlag des F. B. Lavant. Ordinariates, 1875.
- Piasek, Gustav in Martina Piasek: Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju* 55, 2004, št. 1, str. 25–34.
- Pickl, Othmar: Pomen Ptuja kot mednarodnega trgovskega mesta od 14. do 17. stoletja. *Ptujski zbornik VI/1* (ur. Bojan Terbuc et al.). Ptuj: Zgodovinsko društvo Ptuj, 1996, str. 463–490.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte.* München: Verlag R. Oldenburg, 1962.
- Posch, Fritz: *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives.* Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1959.
- Predin, Štefan: *Mariborski lekarnarji skozi stoletja.* Maribor: Mariborske lekarne Maribor, 1994.
- Seitz, Reinhard H.: Die Gebrüder Georg, Caspar und Johann Laut(t)enschlager – drei evangelische Pfarrer der Zeit um 1600 aus Lauingen. *Jahrbuch des Historischen Vereins Dillingen an der Donau* 112, 2011, str. 257–270.
- Slekovec, Matej: *Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau: Genealogische und biografische Skizze.* Maribor, 1894.
- Slekovec, Matej: *Škofija in nadduhovnija v Ptuiju: zgodovinska črtica.* Maribor, 1889.
- Slekovec, Matej: *Vurberg: krajepisno-zgodovinska črtica.* Maribor, 1895.
- Strohmeyer, Arno: *Swoboda politike in moč vere: Študije o politični kulturi deželnih stanov habsburške monarhije v času verskih vrenj (ok. 1550–ok. 1650).* Ljubljana: Založba /^{*}cf, 2011.
- Valentinitich, Helfried: Italienische Kaufmannsfamilien in Ptuj im 16. und 17. Jahrhundert. *Ptujska župnijska cerkev sv. Jurija: zbornik znanstvenega simpozija ob praznovanju 1150. obletnice posvetitve mestne cerkve in 850. obletnice »Konradove cerkve«* (ur. Slavko Krajnc). Ptuj: Minoritski samostan sv. Viktorina, Župnija sv. Jurija, 1998, str. 98–112.
- Weiss, Norbert: *Die Bürger von Marburg an der Draubis 1600: Prosopographische Untersuchung, Katalogteil.* Graz: Geisteswissenschaftliche Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz, 1998.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. II. Die Zeit der beschränkt geduldeten öffentlichen Religionsübung, A. Die Regierung Karls. *Jahrbuch der Gessellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 55, 1934, str. 155–172.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, II. Die Zeit der beschränkt geduldeten öffentlichen Religionsübung, B. Die Zwischenregierung nach dem Tode Karls II. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 56, 1935, str. 88–119.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, Vernichtung des lutherischen Kirchenwesens unter Ferdinand II. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 57, 1936, str. 79–116.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, Der Geheimprotestantismus. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 58, 1937, str. 35–69.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und neuen Österreich* 54, 1933, str. 98–117.
- Zadravec, Dejan: *Ptujski meščani do uničujočega požara leta 1684: biografsko-prosopografski priročnik.* Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2017.
- Zahn, Joseph von: Zur Geschichte von Pettau in der Zeit der Gegenreformation. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* XXXII, 1884, str. 3–22.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja.* Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

S U M M A R Y

Reformation in Ptuj. A Contribution to the History of early modern Protestant Communities in the Slovenian Drava Region

Research on the Reformation period in Ptuj is made very difficult due to the highly fragmented archival sources. Nonetheless, it is possible to extract quite a bit of data on Ptuj's Protestant community in the early modern period, which supports the thesis that the community was not insignificant, either numerically or in terms of their impact on town politics. There are records of students from Ptuj enrolled at Protestant universities, as well as of Ptuj town councillors and of probably at least one town judge that were of the Augsburg Confession. Until the end of 1587, the community also used the former All Saints' Church as its place of worship and its spiritual needs were provided for by Georg Lautenschlager,

the final preacher of the Lords of Stubenberg from Vurberk. In 1587, the Land Sovereign undoubtedly perceived the community as prominent enough to have it serve as precedent for Counter-Reformatory visitations at the turn of the century. The regency period brought a time of respite and a heyday, albeit brief, of the Protestant community in Ptuj. In the same period, the centre of Protestant religious life in the Dravsko Polje was established next to the Betnava mansion near Maribor. In 1593, the preacher Lautenschlager, who until then had also worked in Ptuj, had begun his service at Betnava. Although sidetracked by Lautenschlager moving to Betnava, the Ptuj community remained vital enough that even during the Counter-Reformation of 1600 some sixty burghers had declared themselves adherents of the Augsburg Confession, although more than half of them soon converted to Catholicism. The rest managed to withstand Counter-Reformatory pressure for at least another three decades, when the community was mostly composed of and, consequently, also led by women.